

З Ъ М Е С Т

Р. Максімовіч: Важнейшыя мамэнты культурных працэсаў Беларусі	65
М. Даравіч: Час утварэння балотаў паўночна-заходніяй часткі СССР	85
Б. Амішчук: Ад Вільні да Krakava. Да дыскусіі пра беларускае ма-	
лярства ў старой Польшчы	104
ЗАЦЕМКІ: Ліквідацыя польскага пытаньня на беларускіх землях	
— Р. М.	112
КНІГІ І ЧАСАПІСЫ: N. P. Vakar — The Name "White Russia" — P. M. Dzieje Ziemi Wielkiego Księstwa Litewskiego — С. Б.	117
ХРОНІКА	125

У ЗАПІСАХ Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва друкавалі да-
гэтуль свае працы, зацемкі, рецензіі гэткія аўтары: ЛЕЎ АКІНШЭВІЧ,
ЮРКА ВІЦЬБІЧ, МІКОЛА ДАРАШЭВІЧ, ЛЕАНІД ГАЛЯК, ЛЕЎ ГАРОШКА,
АМСЫЦСЛАУ ГАРЫГЛЯД, АУГЕН ДУНІН, АЛЕСЬ КАРПОВІЧ, МІКОЛА
КУЛІКОВІЧ, НАТАЛЬЯ ПАЛОНСКАЯ-ВАСІЛЕНКА, МІКОЛА ПАНЬКОУ,
АЛЯКСАНДРА САКОВІЧ, УЛАДЗІМЕР СЯДУРА, АНТОН РАВІЧ, ПЕТРА
ТАТАРЫНОВІЧ, ВІТАУТ ТУМАШ.

Праз карэктарскі недагляд у папярэднім нумары ЗАПІСАУ у пераліку
супрацоўнікаў часапісу было зьменена прозывіща САКОВІЧ на САВІЧ,
а прозывіща кампазытара МІКОЛА КУЛІКОВІЧА й зусім выпала. За гэ-
ты прыкры недагляд Рэдакцыя шчыра перапрашае абодвух Паважаных
Супрацоўнікаў.

Часапіс рэдагуе РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

Выдавец: БЕЛАРУСКІ ІНСТИТУТ НАВУКІ І МАСТАЦТВА, Нью Ёрк, ЗША.
Выпіска на год \$ 4.00. Ціна адной кніжкі — \$ 1.00.

Лісты, матар'ялы, гроши трэба слаць на адрыс:

Mrs. N. Kushel, Whiteruthenian Institute of Arts and Sciences, Inc.
385 Alabama Avenue, BROOKLYN 7, N. Y., U. S. A.

Published quarterly by the Whiteruthenian (Byelorussian) Institute
of Arts and Sciences, Inc. New York, N. Y., U.S.A.

Subscription per year \$ 4.00.

ZAPISY

БЕЛАРУСКАГА ІНСТИТУТУ НАВУКІ І МАСТАЦТВА
ZAPISY — The Quarterly of the Whiteruthenian (Byelorussian)
Institute of Arts and Sciences, Inc.

Vol. III.

NEW YORK 1954

№ 2 (6)

Р. МАКСІМОВІЧ

Важнейшыя мамэнты культурных працэсаў Беларусі

Ці раз ужо ставілася ды абмяркоўвалася пытаньне: да якога цывілізацыйнага кругу належыць Беларусь, дзе ейнае месца ў цывілізацыйных схемах Эўропы? Бяспрэчная за-
слуга праф. Льва Акіншэвіча, што ён першы пасъля апошняй вайны ўзьняў гэтае старое пытаньне нанава ды звязаў увагу на патрэбу ягонага высьвятлення ў новым, сучасным, навукова-гістарычным аспекте¹). Гэткае высьвятленне тым важнае, што яно кіне зыркае сывято й на не адну няясную дагэтуль балонку гісторыі беларускага народа.

Зразумела, каб належна адказаць на гэтае пытаньне, трэ-
ба ня толькі глянуць на культурна-цывілізацыйнае сяньня Бе-
ларусі, але неабходна прасачыць і галоўныя культурныя пра-
цэсы на працягу ўсёй гісторыі беларускага народа. Трэба, у
першую чаргу, звязаў увагу на беларускія спадчынныя
духовыя элемэнты, іхны харектар, ды паспро-
бваць азначыць і склясыфікаць „усходнясьць”, „за-
ходнясьць” ці іншую іхню культурную існасьць. Трэба пра-

¹) Глядзі Л. Акіншэвіч: Пра „цывілізацыйныя асновы” беларускага
гістарычнага працэсу. ЗАПІСЫ Беларускага Інстытуту Навукі І Мастацтва.
Кнішка 2 (4). Нью Ёрк, 1953 г.

сачыць і вонкавыя цывілізацыйныя ўплывы як Захаду, гэтак і Усходу, якія стагодзьдзямі пранікалі на землі Беларусі ды ў той ці іншай меры сталі сяньня неад'емнымі сустаўнымі часткамі нашай сучаснай культурна-цыывілізацыйнай запраўднасці.

Толькі гэткім шляхам можам наблізіцца да правільнага адказу на пытаньне: Беларусь цывілізацыйна Захад ці Ўсход, і дзе — на ўсходній ці заходній мяжы Беларусі — канчаецца з культурнага гледзішча Захад Эўропы?

Гэты нарыс і ёсьць вельмі агульнаю спрабаю падчыркнуць галоўныя ды тыповыя асаблівасці сваёй беларускай культуры й беларускага нацыянальнага характару ды азначыць важнейшыя вонкавыя культурна-цыivilізацыйныя ўплывы, якія мелі сваё значанье ў стварэнні сучасных формаў культурна-грамадзкага жыцця беларускага народу. Азначыць іх ня ў сучасным статычным разрэзе, а ў дынамічным гістарычным разьвіцьці. Будзе адначасна й намаганьне выявіць некаторыя важнейшыя мамэнты беларускіх культурна-гістарычных працэсаў, проба ўстанавіць важнейшыя для іх падзеі ды пераломныя ці сымбалічныя гады.

I. Псыхічна-духовыя свомасьці беларускага народу

Як ведама, паводле свайго соматычнага складу, беларускі народ мае ў сваёй аснове аналёгічныя элемэнты, як і бальшыня іншых эўрапейскіх народаў. З магчымых чужых дамешак можа паўстаць паважнейшае пытаньне толькі пра дамешкі балцкага субстрату, у сваёй аснове таксама эўрапейскага. У вадваротнасць расейскаму, беларускі народ практычна ня мае ніякіх паважнейшых дамешак ні фінскіх, ні мангольскіх, ні іншых азійскіх. Дык беларускі народ мае падобную соматычную аснову як і бальшыня народаў заходняй Эўропы.

Усведамляючы гэта ня будзе дзіўным, што на працягу апошняга тысячагодзьдзя свайго гістарычнага жыцьця ён і выявіў аснаўныя рысы свайго нацыянальнага характару бліз-кія ды аналагічныя да тых, якія ўважаюцца за тыповыя для народаў заходній Эўропы.

Адной зь вельмі важных рысаў беларускага нацыянальнага характару, якую выяўляе нам гісторыя, ёсьць тое, што ў фармаванні свайго дзяржаўна-палітычнага ладу беларускі народ праз усе эпохі сваёй гісторыі праяўляе выразнае неожаданыне тварыць абсалютныя, дэспатычныя формы ўлады, а наадварот, выяўляе сталую моцную цягу да нармаваных, дэмакратычных форм.

Ужо ў першы пэрыяд гісторыі Беларусі, у пару незалежных княстваў (Х — XVI ст. ст.) тагачасныя палітычна-дзяржаўныя асяродкі звычайна ня кіраваліся неабмежанаю воляю князя. У важнейшых справах князь заўсёды склікаў народнае веча, пастановы якога былі абавязковымі й для народу, і для князя. Вечы пастановаўляла аб паходзе ці супакоі, веча магло скідаць князёў ды паклікаць новых, веча выносіла пастановы пра ўсе іншыя важнейшыя справы княства. Гісторыкі падчыркваюць ту ю харктэрную для беларускага народу асаблівасць, што ў супроцьлегнасць Кіяву ды Сузdal'шчыне (пазней Маскоўшчыне), беларускія князі заўсёды дбалі пра супрацоўніцтва ды добрае сужыццё з сваім народным вечам і лічыліся зь ягонымі пастановамі. Нават і гэткая няштодзённая індывідуальнасць, як князь Усяслаў Палацкі Чарадзей (1044-1101) заўсёды шукаў апоры ў сваім народным вечы, а праз яго й у цэльым народзе, і гэта была галоўная крыніца ягонай палітычна-вайсковай моцы, гэтаж патрэбнай яму ў цяжкім змаганьні зь Кіявам²).

Гэтыя яскравыя народаўладныя тэндэнцыі палітычна-дзяржаўнага ладу ўжо ў тую пару выразна адрозніваюць Палацкае Княства ад дзяржаўна-палітычнага асяродку Украіны — Кіява — з нахілам да абсалютнай князёвай улады, аба-пёртай не на народзе, а толькі на верхавінах арыстакрацыі, і, асабліва, ад безагляднага дэспатызму пазнейшай Маскоўшчыны, дзе князь прынцыпова ня лічыўся з голасам народу ды дзе вытварылася ведамае беззасціярэжнае „самадзяржаў’е” валадара („І ці-ж гэта праваслаўнае прасвятое быць пад уладаю й загадамі рабоў...” — пісаў цар Іван Грозны да князя Курбскага).

²⁾ И. Д. Беляев. Расказы из Русской истории. Москва 1872, кн. IV. История Полотска, бач. 315-316.

І ў другім пэрыядзе гісторыі Беларусі, у пару Вялікага Княства Літоўскага (XIV-XVIII ст. ст.) улада вялікага князя, афіцыйна называнага вельмі характэрным беларускім іменем — **гаспадар** — не набывае ў нас формаў дэспотычнага самадзяржаўя. Вялікі князь у вадносінах да сваіх падданых-грамадзянаў выступае тады фактычна як найвышэйшы фэадальны гаспадар, які толькі „гаспадарыць” над сваім народам, але не пануе як абсолютны дэспат.

Дачыненны паміж гаспадаром-валадаром і грамадзянамі ў Вялікім Княстве нармалізаваліся дакладна распрацаванымі з часам законамі, якія вызначалі ды гарантавалі права грамадзянаў і, адначасна, клалі межы ў князёвай волі ды дбалі, каб яна не перарадзілася ў самаволю. Праз усю гісторыю Беларусі клаўся вялікі націск на справу магчыма дакладнага праўнага ўнормаванья дзяржаўна-палітычных дачыненняў, устанаўленыя судовых нормаў паступання, належнае распрацаванье законаў ды на ўклад систэматычных юрыдычных кодэксаў.

У выніку гэтага ў Беларусі, як звычаёвае, гэтак і пісане, высака разывіваецца, аж даходзіць да свайго красаванья ў пару Вялікага Княства, пакідаючы ў сваім разьвіцці далёка за сабою суседнія Польшчу, Маскоўшчыну^{2a)} ды іншыя тагачасныя народы Эўропы. Найвышэйшая юрыдычная дасканаласць была дасягнутая ў г. зв. Статуте Вялікага Княства Літоўскага ў ягоных трох рэдакцыях з 1529, 1566 і 1588 г. г.

Характэрна, што ў Беларусі ніколі, нават і на жароткі час, не дайшло да абагомленьня валадара, да надаваньня яму **ня** толькі вышэйших людзкіх, але й надлюдзкіх азнакаў, ані да цэзарапапізму. Наадварот, беларускі палітычна - дзяр-

^{2a)} Прафэсар В. Вялігорскі вось што піша пра Літоўскі Статут: „Вялікае Княства Літоўскае атрымала ў XVI стагодзьдзі... книгу праў, што адказвала роўні заканадаўства тагачаснай Эўропы, а на якую ў гэтым часе ані Польскае Каралеўства на заходзе, ані Маскоўскае Царства на ўсходзе не патрапілі здабыцца”.

Władysław Wielhorski: Statut Litewski. Zarys historyczny jego powstania i rozwoju. 1529-1566-1588. Dzieje Ziemi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Alma Mater Vilnensis. Lёндан, 1953 г.

жаўны лад і ў пару незалежных княстваў, і ў пару Вялікага Княства, выяўляе выдатную, як на гэныя часы, насычанасць дэмакратычнымі народадаўладнымі элемэнтамі. („І то ёсьць нашая вольнасць, каторау мы межы іншымі народамі хрысьціянскімі хвалімся, што пана, іж-бы водле волі сваей, а ня водле праў нашых панаваў, над сабою ня маём” — кажа канцлер Леў Сапега ў прадмове да Літоўскага Статуту 1588 г.).

Вырасшы з традыцыйнага народнага права „Літоўскія Статуты праводзілі ў беларускую грамаду вялікія прынцыпы праўнай сталасці, праўнай адказнасці, значання прыватнасці ласнасці й г. д.” — тыя нормы, якія былі свомым некалі й для рымскай, а пазней заходняеўрапейскай цывілізацыі³⁾.

У XIX-XX ст. ст. пры поўнай утраце палітычнай самастойнасці ня было ў нікіх магчымасцяў для далейшага разъвіцця свайго, з сваімі традыцыйна-дэмакратычнымі свомасцямі, палітычнага ладу. Аднак усё-ж характэрна, што ўжо ў часе спробаў аднаўлення свой дзяржаўнасці ў 1917-1921 г. г., і пазней, практична ня існавалі паважнейшыя беларускія партыі правага ці левага таталитарнага кірунку.

З гэтага відаць, што ў беларускім народзе жыве спрадвечнае імкненне да больш ці менш ліберальных, дэмакратычных, а не абсолютных формаў грамадзкага ладу. Праз усіякі свайго гістарычнага жыцця беларускі народ праўляе глыбокую сьведамасць таго, што дабравольна зарганізаваная ўзакнамі здысцілінаваная грамада стаіць заўсёды вышэй за бязвольную масу, задзіночаную толькі жорсткаю воляю дэспата. З гэтага гледзішча беларускі народ бязумоўна тыпова заходняеўрапейскі, бо для народаў заходніх Эўропы ёсьць характэрным імкненне да нармаванья грамадзка-палітычнага ладу законамі. „Мадэрны эўрапеец, падобна антычнаму рымляніну, жыве ў культуры нормаў” — кажа Вальтер Шубарт⁴⁾). Тоє-ж думае й Нортроп⁵⁾ ды шмат іншых.

³⁾ Л. Акіншэвіч — Пра „цывілізацыйныя асновы” беларускага гісторычнага працэсу. ЗАПІСЫ, № 2 (4), бач. 77-78.

⁴⁾ Walter Schubart — Europa und die Seele des Ostens. Luzern, 1938, бач. 99.

⁵⁾ F. S. C. Northrop — The Taming of the Nations. New York, 1952, бач. 186-213.

Пашана да правоў адзінкі, талерантнасцьць, свабода сумлення, выявіліся таксама вельмі выразна ня толькі ў палітычна-дзяржаўным жыцці беларускага народу, але й у ягных дачыненіях да іншаверных ды іншанацыянальных народоў.

Усе важнейшыя рэлігійна-съветаглядныя перамены ў Беларусі — прыход хрысьціянства ў X ст., зъяўленыне каталіцтва, шпаркі прыплыў ды адплыў рэфармацыйнага руху ў XVI-XVII ст. ст., пазнейшая каталіцкая рэакцыя ды рэлігійная вунія 1596 г. — адбываліся на беларускіх землях бяз хрысціянскіх братагубных змаганьняў, гэтак характэрных ды частых у туго пару для шмат якіх краінаў заходняй Эўропы. Гісторыя Беларусі ня ведае інквізыцыйных агнёў, ані Баўтрамеяўых начай. Падобнае заладжванье рэлігійных супяречнасцяў наскроў чужое псыхіцы беларускага народу. Адзіны ведамы выпадак гвалтоўнай народнай рэакцыі на настырлівы рэлігійны фанатызм — забойства япіскапа Язафата Кунцэвіча ў Віцебску ў 1623 г. — мае ў сваёй аснове чужыя, небеларускія прычыны. Гарачы пропагатар вуніі, яп. Язафат Кунцэвіч — украінец і з свайго паходжанья (валынка), і сваёй псыхікай, і тэмпэрамантам. У сваёй вунійнай акцыі ён і паступаў з тыпова для ўкраінца, а не беларуса, нясутрымнай пачуццёвасцяй. Цалком супроцьлежнае, сутрымнае й разражнае, — тыповае для беларускай мэнтальнасці — становішча займаў (як гэта яскрава відаць зь ягоных лістоў да Язафата Кунцэвіча) канцлер Вялікага Княства Леў Сапега. Гвалтоўная рэакцыя віцеблян была ня чым іншым, як спонтанічным, інтыктуютым народным пратэстам супроць чужога беларускай народнай псыхіцы рэлігійнага ваяўнічага фанатызму.

Азнаку заўсёднай талерантнасці носяць на сабе й дачыненыні беларускага народу да народаў іншых. Ведамая ды вельмі ўражальная зъява, што праз першыя чатыры вякі свайго хрысьціянства беларускі народ жыў у поўнай рэлігійнай і, найчасцей, палітычнай супаднасці й згодзе з суседнімі балцкімі паганскімі пляменамі лятувісаў і латышоў. Прэз гэтыя чатыры стагодзьдзі блізкога суседзкага сужыцця прашчурам сучаснага беларускага народу ня прыйшла ні-

колі й думка, каб арганізаваць супроць іх крыжавыя паходы ды навараочваць сілком на хрысьціянства.

Характэрна таксама для нацыянальнай псыхікі беларускага народу тое, што чужыя расава і нацыянальна ды іншаверныя ім жыды ня толькі знайшлі на беларускіх землях гасцінны сабе прыпынак і магчымасць жыцця, але пад дзяржаўна-праўнаю аховою перажывалі ў Беларусі пару свайго эканамічнага дабрабыту ды культурнага красаваньня (асабліва ў XVI-XVII ст. ст.) — так доўга, пакуль яшчэ сам беларускі народ быў фактычным гаспадаром сваёй зямлі ды мог гарантаваць ім свабоду веры, звычаяў, гандлю й супакой. Гісторыя беларуска-жыдоўскіх дачыненіяў ня ведае ніякіх гвалтаў ды ніякіх тэндэнцыяў да расавага паніжаньня.

Падобныя зусім, як да жыдоў, былі й дачыненіні да меньшых рэлігійна-нацыянальных групаў, як да караімаў, да татарскіх уцекачоў-перасяленцаў, да пратэстанцкіх немцаў, да расейскіх старавераў, якія ўцякалі ад рэлігійнага прасльеду сваіх-жэ суродзічаў на беларускія, чужыя ім нацыянальна й рэлігійна, землі, каб ратаваць свабоду свайго сумлення, веру, а разам і жыццё.

Усё гэта прыклады й канкрэтныя гісторычныя доказы глыбокай рэлігійнай і нацыянальнай талерантнасці беларускага народу.

У выніку такой талерантнасці гісторыя Беларусі ня ведае й ніякіх масавых эміграцыяў ці ўцёкаў народу ад палітычнага, нацыянальнага ці рэлігійнага прасльеду сваёй улады з тae простае прычыны, што такога перасльеду ніколі ў Беларусі ня было. Наадварот, беларускія землі былі вякамі прытулкам для іншых перасльедваных, як пра гэта й съвестраць вышэй успомненныя нацыянальна-рэлігійныя групы караімаў, татараў, старавераў, жыдоў.

Падсумоўваючы можым сказаць, што беларускі народ праз усю сваю гісторыю вызначаецца гэткімі сталымі асаблівасцямі свайго нацыянальнага характару, як дэмакратызм, індывідуалізм, пашана да правоў адзінкі, свабода сумлення, высока разьвітае пачуццё права, нацыянальная, палітычная й рэлігійная талерантнасць, адкіданыне абсалютызму й дэспотыі.

Дый і больш гэтага. У краінах заходняй Эўропы, як ведама, элемэнты права, дэмакрацыі ды талерантнасці ня ёсьць спрадвечныя, сталыя. Яны разьвіліся паступова ды дасыпелі толькі паразыяльна нядайна. Заходняя Эўропа ці раз перажывала, дый і ня гэтак даўно, вельмі бурныя ды крывавыя пэрыяды нават і поўнага запярэчанья гэтых, прызнаных сяньня за тыпова заходняеўрапейскія, прынцыпай. Прыпомнім сабе хоць-бы інквізыцыю, жорсткія рэлігійныя змаганыні, крывавыя парахункі ў часы французскай рэвалюцыі, дый ці не адну й іншую балону крывавых гвалтаў чалавека над чалавекам у гісторыі заходняй Эўропы. А яшчэ гэтак нядайны нямецкі гітлерызм паказаў, што гэтыя „заходнія“ прынцыпы ня можна і сяньня яшчэ лічыць як запраўды ўжо ў поўнасці, ды на заўсёды запанаваўшыя сярод народаў Захаду.

Тымчасам беларускі народ праз цэлае апошніяе тысячыгодзідзе, праз усё сваё гістарычнае існаваныне, зусім ня ведае гэткіх крывавых перабояў на шляху сваіх культурна-гістарычных працэсаў. Дэмакрацыя, талерантнасць, праўнасць — ягоныя заўсёдныя, неадлучныя, спрадвечныя арганічныя элемэнты.

Наколькі яны запраўды арганічныя для псыхікі беларускага народу, съветчыць гэта, што, нягледзячы на доўгія стагодзьдзі ўплываў бізантыйскіх вонкавых культурна-масацкіх формаў, беларускі народ аднак не пераняў і крыхі таکіх псыхічна-духовых асаблівасцяў Бізантыі, як дагматызмы цэзаропапізм, якія гэтак глыбака ўспрыняліся ды ураслі у спрыяльнную для іх відаць духовую глебу суседній Маскоўшчыны. Падобна гэтаму не змаглі перакінуцца на беларускую глебу й рэлігійныя крывавыя змаганыні з Захаду.

З гэтага мы павінны зрабіць лёгічны ды важны вывад, што пераймаючы тыя ці іншыя вонкавыя культурна-цывілізацыйныя формы зь Бізантыі ці Захаду беларускі народ аднак не пераймаў разам і іхных псыхічных асаблівасцяў, заўсёды заставаўся самым сабою. Гэтая, праз усе стагодзьдзі гісторыі захаваная, свая духовая самабытнасць — вельмі ўражаючая дый цэнная духова-псыхічная асаблівасць беларускага народу.

2. Цывілізацыйныя ўплывы Бізантыі

На паўдзённым канцы ведамага вялікага гандлёвага шляху „з варагаў у грэкі“, які перасякаў землі Беларусі й меў у старавечную пару вельмі важнае гандлёва-культурнае значэнне для ўсёй тагачаснай усходняй Эўропы, ляжала Бізантыя — важнае калісці вогнішча высокай бізантыйскай цывілізацыі. Дзякуючы гэтаму шляху бізантыйскія ўплывы на землях Беларусі існавалі ўжо здаўна.

Асабліва шырокія магчымасці для гэтых культурных уплываў адкрываюцца з прыходам хрысьціянства ў Беларусь у усходній, бізантыйска-праваслаўнай форме. Царква, як ведама, — і на Захадзе, і на Усходзе, — у тыя вякі фармавала культурна-духовасць жыцьцё тагачаснага чалавека й накідала яму свой съветагляд. Дык натуральна, што рэлігійна-царкоўныя ўплывы й у Беларусі з прыймом хрысьціянства паволі праніклі ўва ўсе дзялянкі культурна-духовага жыцьця.

З пачаткам хрысьціянства ў Беларусі пашыраюцца й паступова ўрастайць у глебу старой мясцовай культуры гэткія новыя важныя культурныя элемэнты, як бізантыйская царкоўная архітэктура й малярства, царкоўная музыка, тагачасная царкоўная й съвецкая пісьменнасць з рэлігійна-філёзофічным хрысьціянскім съветаглядам.

Асабліва важным з культурна-гістарычнага гледзішча быў факт прыходу й пашырэння разам з хрысьціянствам навукі пісьма, кірылічнай (разьвітай з грэцкай) абецэды й пісьменнасці ў царкоўна-славянскай мове. Пісьмо гэтае ў пазнейшых вякох было прытарнаванае да мовы беларускай ды раскрыла шырокія магчымасці для разьвіцця сваёй пісьменнай мовы ды стварэння беларускай ужытковай і літаратурнай пісьменнасці. Перанятая з хрысьціянствам навука пісьма й разьвітае на яго аснове паразыяльна рана (ужо ў XIII ст.), беларускае пісьменства ды багатая, як на тую пару, літаратурная мова, мелі вельмі важнае для Беларусі ня толькі культурнае, але й палітычнае значэнне. Існаваныне свайго, шырака разьвітага, пісьменства давала для беларускага народу аўтаматычную культурную перавагу на доўгія вялі над суседнімі, без сваёй пісьменнасці, балцкімі народамі, якія толькі вельмі позна, каля паловы XVI ст., здабыліся на

першыя спробы сваёй пісьменнасці, а яшчэ пазыней, бо толькі ў XIX ст., дачакаліся сваёй літаратурнай мовы. „Доўга на ўсім абшырным заходнім прасторы ад Дэльвіны ў Дняпра ў глыбіню чужых краінаў, пісьменная беларуская мова была адзіная, адзіная жывая або родная народу...” — кажа выдатны расейскі слявіст XIX ст. Пётра Бязсона⁶). І гэта не засталося бяз свайго выдатнага значэння для далейшага ходу культурна-палітычных падзеяў на беларускім і сумежным зь ім усходніяеўрапейскім прасторы.

Вось чаму **год 988**, год хрышчэння ўсходняй Эўропы ў Беларусі, зусім абаснована ўважаеца за першы вельмі важны зваротны мамэнт у гісторыі культуры беларускага народа. Ад гэтага году, праз XI-XIII ст. ст., бізантыйскія культурныя формы пашыраюцца, умацоўваюцца, урастаютць глыбей у глебу беларускай дахрысьціянскай культуры.

Цэрквы ў бізантыйскім стылі будуюцца хутка па ўсіх беларускіх местах. Ужо пад 1007 годам у летапісах успамінаеца царква сьв. Багародзіцы ў Полацку. У гэтым-же стагодзьдзі (1044-1066) у тым-же Полацку будуюцца сабор сьв. Сафіі „зъ сямі вярхамі”. Ведамыя старавечныя цэрквы — Пятрапаўлаўская, Сымядынская, Іванаўская, Сьвірская — у Смаленску, Благавешчанская ў Віцебску, Барысаглебскага ў Спаскага манастыроў у Полацку, Калажанская ў Горадні — ды шмат іншых.

Зразумела, што разам з царкоўнай архітэктураю пашыраюцца й бізантыйскія формы царкоўнага малярства. Толькі разьба, прызнаная за неадпаведную для царквы ад часоў „іконаборчай” віхуры VIII ст. ў Бізантыі, ня толькі не разьвіваецца, але й разьвіцьцё мясцовай дахрысьціянскай разьбы пад уплывам адмоўнага настаўлення царквы, моцна заглушаеца. Захоўваеца ды далей разьвіваеца толькі народная арнамэнтальная разьба. Адно пазыней адраджаюць наанава разьбу ўсходніяеўрапейскія культурныя уплывы ды паяўленыне каталіцкіх касьцёлаў у Беларусі.

Прынесеная разам з хрысьціянствам царкоўная абрачная музыка (съпей) зрабілі сваё ўзьдзеяньне з часам і на бе-

⁶) Пётр Безсонов — Белорусские песни. Москва, 1871 г. Бач. LXII.

ларускую народную музычную творчасць. З свайго боку са-ма царкоўная музыка з часам паддалася значным уплывам музыкі народнай.

У вагульным выніку, пасля прыняцця хрысьціянства беларускія землі з часам аптынаюцца ў круге ўпłyvaў культурна-мастацкіх формаў бізантыйскага цывілізацыйнага сьвету. Для зразумення сутнасці й вагі гэтага факту трэба сабе усведаміць тое, што ў тых стагодзьдзі бізантыйская культура выразна перавышала тагачасную культуру сярэднявечнай заходняй Эўропы. Ейныя ўплывы пашыраліся тады ня толькі праз царкву на праваслаўныя народы, але былі вельмі выдатнымі й сярод шмат якіх неправаслаўных міжземноморскіх народаў Эўропы, асабліва Італіі. Бізантыйскія формы малярства дамінавалі ў Італіі аж да пачатку XIV ст.

Пасля хросту Беларусі наступнай важнай датай для далейшага кірунку разьвіцця культурных працэсаў на беларускіх землях быў **год 1240**. Гэта год ведамага татарскага нахлыну на землі Ўкраіны й Маскоўшчыны. „Кіяўская імперыя”, занятаўшая ўжо значна й так, руйнуеца дашчэнту. Нішчыцца й сам Кіяў — важны з культурнага гледзішча перадатчны пункт у дачыненьнях між беларускімі землямі й Бізантыйскім.

Паслабленыне безпасярэдніх культурных сувязяў зь Бізантыйскім і некаторая ізоляцыя ад яе Беларусі, што наступіла ў выніку татарскіх падбояў на ўсходзе Эўропы й улучэння вялікіх прастораў у круг татарска-азійскіх упłyvaў, — становіцца важным гістарычным стымулам для актыўізацыі сваёй незалежнай творчай ініцыятывы ў справе далейшага разьвіцця бізантыйскіх культурных формаў. Паколькі на пачатку хрысьціянства на землях Беларусі тварцамі ня раз былі пакліканыя з далёку, з краінаў праваслаўнага паўдня, мастакі, дык у гэтым часе ўжо нарастаюць свае лічныя культурнатачторчыя кадры, якія ўжо й незалежна ад Бізантыі разьвіваюць перанятую некалі ад Бізантыі культурна-мастацкую спадчыну. Гэта даводзіць да таго натуральнага зьявішча, што съведама ці падсъведама свае мастакі на бізантыйскіх формах пакідаюць сваё беларускае таўро, а з часам і зводзяць

чужбыя бізантыйскія й самабытныя беларускія культурныя элементы да аднаго супольнага культурнага назоўніка.

Апрача самастойнасьці ў разьвіцьці культурна-духовай хрысьціянскай бізантыйскай спадчыны татарскі падвой Украіны меў і яшчэ адно важнае значэнне для лёсу культурна-гістарычных працэсаў тагачаснай Беларусі. Пасля 1240 году беларускія землі сіламоц зусім новага палітычнага палажэння ўва ўсходній Эўропе яшчэ мацней кіруюцца да сваіх натуральных балтыскіх культурна-гандлёвых шляхоў для пашырэння сувязяў з паўночнымі краінамі заходній Эўропы.

Чарговы цікавы для культурных працэсаў Беларусі **год 1392** хоць і не вызначаецца выдатнай гістарычнай падзеяй, аднак ён важны для культурнай гісторыі Беларусі сваім глыбокім сымбалічным зъместам. Гэта год першага паклікання ў Польшчу цэлага шэрагу беларускіх майстроў на размалёву католіцкіх касцёлаў Польшчы ды беларускіх музыкаў на каралеўскі двор у Кракаве⁷).

Гэта, што беларускіх майстроў запрашалі ў Польшчу для мастацкай творчай працы й пазыней, ледзь ня цэлае стагодзьдзе, съветчыць пра тое, што заклік 1392 году ня быў толькі прыпадковаю справаю асабістых густаў карала Ягайлы. Гэта была й важная праява прызнання польскім грамадствам вышэйшасці тагачаснага беларускага майстроства „на грэцкі лад” (*Graeco more — як кажа Длугаш*) за тагачаснае майстроства заходніяеўрапейскае. Польскае тады яшчэ наагул неіснавала⁸).

⁷⁾ Дату гэтую падае польскі храністы Ян Длугаш. Ён падчыркнуў і факт, што Ягайле больш падабалася мастацтва „грэцкае” (беларуское на бізантыйскай аснове) за „лацінскае” (захоўніе). Ягайла “*Gnesinensem, Sandomiriensem et Visliciensem Ecclesias, sculptura Graeca (illam enim magis quam Latinam probabat) adornauit*”. *Joanis Dlugossi, Historia Polonica, Lipsiae 1711, II, 659.*

⁸⁾ Ведамы гісторык польскага мастацтва Т. Вайцяхоўскі съцвярджае: „...кракаўская майстрыя таго часу ўмелі толькі хварбаваць сіцены ды пазлачваць на іх зоркі, абразоў-жа не малявалі”. Т. Wojciechowski: *Kościół katedralny w Krakowie*. Выданыне Кракаўскай Акадэміі Навук.

Толькі гэтак можна вытлумачыць і зразумець зыркі гістарычна-культурны факт, што беларуское майстроства праз колькі пакаленіньня успрымалася з вялікім прызнаннем па ўсёй Польшчы, што беларускім мастаком даручалі размалёву манументальнымі фрэскамі дзесяткі касцёлаў, што ім была давераная й справа аднаўлення польскай рэлігійна-нацыянальнай сіяцасці — славутага абраза Яснагорскай Мадоны ў Чэнстахове. Адтуль паходзяць ейныя ведамыя не заходнія, а „грэцкія” рысы⁹).

Год 1453, год упадку Канстантынопалія, аснаўнога вогніща бізантыйскай культуры, ня мог ня мець важнага культурнага значэння й для Беларусі, якая тады ўсё яшчэ была ў круге пераважаючых цывілізацыйных уплываў Бізантыі, ды на свой лад разьвівала перанятыя бізантыйскія культурныя формы. У выніку культурныя сувязі з паўднём амаль зусім спыняюцца. Далейшае разьвіцьцё існуючых у Беларусі бізантыйскіх формаў ідзе ўжо зусім сваім самастойным шляхам. З другога боку факт гэтых наканоўвае гістарычную патрэбу далейшага пашырэння й паглыбленьня культурных сувязяў з Захадам, сувязяў, якія і так ужо былі жывыя ад некалькіх апошніх стагодзьдзяў.

Упадак Бізантыі ўзмацніў з часам культурныя ўплывы Захаду на землях Беларусі й другім, пасярэднім шляхом. Уцёкі перад туркамі ды эміграцыя на Захад бізантыйскай інтелектуальнай верхавіны становіцца адной з важных прычынай рэнэансансавага культурна-духовага ўздыму на землях паўночнай Італіі. Узыніклы новы культурны рух выліваецца неўза-

Кракаў, 1900 г. Другі выдатны польскі вучоны, ведамы гісторык польскай культуры, Аляксандра Брюкнер, гэтак піша пра польскіе майстроства: „Польскае майстроства, ці толькі майstroства ў Польшчы — прыходзіцца пыташца прац усю нашу гісторыю аж да XIX стагодзьдзя. Мы ня мелі для гэтай галіны мастацтва ані патрэбнай здольнасці, ані таксама зацікаўлення. У Польшчы заўсёды працавалі чужбыя майстры, якія сваіх на другое месца съліхалі”... Aleksander Brückner: *Encyklopedja Staropolska*. Том I, Бач. 826, Варшава, 1939 г.

⁹⁾ J. Starzynski i M. Walicki: *Malarstwo monumentalne w Polsce średniowiecznej*. Варшава, 1929 г. Бач. 42.

баве зь вялікаю экспансійнаю сілаю ѹ паза межы Італіі ды на пачатку XVI ст. ягоныя хвалі штурмуюць ужо ѹ землі далёкай ад Італіі Беларусі.

Арнольд Тойнбі ў сваёй *A Study of History* за прыблізную мяжу паміж эўрапейскім сярэднявеччам а новаю культурнаю эпоху падае 1475 год. Цікава адцеміць, што гэты год мае сваё апраўданье на межавы год і ѹ гісторыі культурных працэсаў Беларусі. **1475 год** — гэта апошні год, у якім польскія летапісцы адзначаюць яшчэ мастацкую дзеяньсць беларускіх маляроў на землях Польшчы¹⁰⁾). Пасьля гэтага году іх на працу ѹ Польшчы ўжо больш не запрашаюць. Культурна-гістарычнае значэнне ѹ вымову гэтага факту насьвяляе ѹ зырка падчыркувае яшчэ тое, што ўсяго трох гады пасьля гэтага, у 1478 г., у Krakave зъяўляеца выдатны нюрнбэрскі скульптар Файт Штос (Віт Ствош папольску), які сваёй геніальнай разьбой здабывае назаўсёды густы Krakava ды Польшчы для заходніх мастацкіх формаў.

Дык 1475 год, межавы для заходняй Эўропы год паміж сярэднявеччаю фэадальнага-гатычнаю ѹ новаю — рэнэсансу — парою, маем падставу прыгняць за межавы год і ѹ гісторыі беларускай культуры. Год гэты падчыркувае ѹ гісторыі Беларусі мамэнт, калі беларускае Graeco тое мастацтва перастае ўжо быць прыцягальным на вонкі, калі яно мусіць ужо там уступіць перад новымі культурна-мастацкімі формамі Захаду. Яно адступае спачатку на свае беларускія землі, каб неўзабаве ѹ там здаць свае, безканкурэнцыйныя раней, пазыцыі наступаючаму з Захаду рэнэсансу, а пазней бароку.

Хоць беларускія маляры больш не паяўляюцца для творчай працы на землях Польшчы, то беларускія музыкі-гуслярі застаюцца сталымі пажаданымі госьцімі польскага каралеўскага двара ѹ надалей. Тлумачыцца гэта тым, што музычнае мастацтва, якое яны рэпрэзэнтавалі, было ѹ запраўднасці беларускаю народнаю музычнаю творчасцю, узь-

¹⁰⁾ M. Walicki: *Malowidła ścienne kościoła św. Trójcy na zamku w Lublinie. Zakład Architektury Polskiej. Studja do dziejów sztuki w Polsce. T. III.* Варшава, 1930 г.

дзеяньне ѹ краса якой былі мастацкімі вартасцямі, якія ѹ значна меншай ступені падлягалі гістарычным законам старай перамены ды чарадаванья культурных эпох ды мастацкіх стыляў.

Хоць з канца XV ст. беларускае малярства ѹ згубіла сваю надзяючую моц для чужой Польшчы, дык аднак на родных сабе землях Беларусі яно доўга ѹ надалей цешылася яшчэ поўнаю ѹ безканкурэнцыйнаю пашанаю. Вельмі зыркім фактам, які добра перадае нам характар мастацкім адчуваньняў нашых пращчураў каля паловы XVI ст., ёсьць тэстамэнт з 1539 году віленскага ваяводы ѹ выдатнага канцлера Вялікага Княства Літоўскага Альбрэхта Гаштадута, які паходзіў з каталіцкага ад колькі пакаленій магнацкага роду. У сваім тэстамэнце Гаштадут пісаў:

„Хачу, каб пахавалі мяне ѹ катэдры (віленскай — Р. М.), у капліцы, якую завуць Гаштадутавай, каторую нядайна напана пасьля пажару адбудаваў. Над галаўою хай павесіць міле абраз Багародзіцы, маляваны грэцкім звычаем, выкладзены дарагімі каменямі ѹ пэрламі...”¹¹⁾

З гэтага бачым, што яшчэ ѹ каля паловы XVI ст. беларускае Graeco more малярства адчувалася за больш узвышанае за заходніе ѹ для тагачаснага нават асьвечанага стану Беларусі каталіцкага веравызнання.

Захаваныя, на шчасьце, хоць адно часткова, каштоўныя фрэскі беларускіх маляроў XIV-XV ст. ст. у касьцёлах Польшчы перадаюць нам і яшчэ адну нязвычайна цікавую ѹ важную звязу. З малюнкаў гэтых выразна відаць, што беларускія мастакі съведама ды съмелы адыходзілі ад пераказа-

¹¹⁾ Marja Kuźminska: Olbracht Marcinowicz Gasztold. “Ateum Wileńskie”, rok IV, zeszyt 13. Вільня, 1927 г. Бач. 391. Гутарка ідзе зэтта пра таго-ж ваяводу Гаштадута, да якога ѹ 1530 г. пісаў лісты ѹ спраўах доктара Францішка Скарыны Альбрэхт Прускі (глядзі ЗАПІСЫ, № 2 (4), 1953 г., бач. 108-113: „Кароль Альбрэхт і Скарына” — С. Брага). Там аднак памылкова пададзенае ягонае імя як Станіслаў. Ён зваўся Альбрэхтам, а Станіслаў быў ягоны аздзіны, апошні з роду Гаштадутаў, сын, першы муж ведамай Барбары Радзівілінкі. Перанятая з лацінскіх лістоў форма прозывішча Гаштальд ёсьць лацінізацыя беларускай формы Гаштадут (аналігічна, як Вітальд лацінізаваная форма ад Вітаўт).

нага царкоўнаю традыцыяй бізантыйскага шаблёну. Святыя пад іхным пэндзлем ажываюць зь няземнай аскетычнай застыласці, набіраюць руху, колеру, жыцця; на некаторых малюсках выступае ѹ выразнае драматычнае напружанье, шчырае, безнасярэдніе пачуцьцё.

Гэтая вось важная розыніца — адыход ад старых бізантыйскіх канонаў — і ёсьць галоўнаю асноваю для азначэння тагачаснага малярства Беларусі як ужо цалком самастойнага **беларускага малярства**, беларускага ня толькі паводле нацыянальнасці сваіх тварцоў ды краіны ягонага раззвіцця, але паводле свайго сваесаблівага мастацкага стылю. Гэтым згаданым фрэскі моцна розыніцца ѹ ад малярства Кіеўскіх, Маскоўскіх ды Наўгародзкіх мастацкіх школаў, якія выказалі менш самастойнасці ды звычайна сълепа трymаліся царкоўнай традыцыі ды бізантыйскіх мастацкіх першаўзору. А затое яны сваім харектарам набліжаюцца да твораў італьянцаў пачатку XIV ст. — Джыото з Флёрэнцыі (1267?-1337), Дучыё зь Сены (1255?-1319), ды іхных пасълядоўнікаў Сімонэ Марціні, Ліппо Мэммі й іншых, што ўжо зацемілі ѹ падчыркнулі даўно дасыледнікі старабеларускіх фрэсак у касцёлах Польшчы.

Джыото, які ўзгадаваўся яшчэ ѹ традыцыях бізантыйскага малярства, першы ѹ сваёй творчасці пераасілеў іх ды вывяў мастацтва Італіі з даўгавяковай мастацкай залежнасці ѹ бізантыйскага палону на свой самастойны шлях. Толькі ад Джыото пачынаецца запраўдане італьянскага ѹ запраўдане заходніяеўрапейскага малярства, якое пад канец ужо наступнага стагодзьдзя, у пару італьянскага адраджэння, дасыгае нязвычайніх узвышшаў. Дзеля гэтага Джыото ѹ заслужыў у гісторыі мастацтва імя бацькі ня толькі італьянска-
га, але ѹ усяго інавачаснага ўропейскага мастацтва.

Вось у творах Джыото ды ягоных пасълядоўнікаў на пачатку XIV ст. наглядаем аналагічны мастацкі працэс да тога, які ѹ канцы таго-ж стагодзьдзя выразна выяўляецца ѹ на паўночным усходзе, у майстроў далёкай ад Італіі Беларусі: святыя, дакрануўшыся да съvezhaj, творчай глебы, быццам ажываюць з сваёй закасцяняласці, набіраюць больш руху, жыцця, выразу. Цёмныя, панурыя тоны бізантыйскіх абра-

зоў уступаюць месца съветлым ды яскравым колерам. На месца няземскай містычнай адарванасці ад реальнага жыцця, зьяўляеца ѹ абразах пачуцьцё, драматычнае напружанье.

Гэтая дзівугодная аналагія кірунку амаль адначасовай эвалюцыі мастацкіх формаў у далёкіх ад сябе Італіі й Беларусі, бязумоўна ня съветчыць пра нейкую іх беспасярэднюю ўзаемазалежнасць. Абодва мастацкія працэсы зарадзіліся цалком незалежна ад другога, як праява самастойных *genius loci* дзівёх далёкіх ад сябе геаграфічнах краінаў.

Бязумоўна, што аналагія далёка ня ёсьць яшчэ тоесамасць, і, побач падабенства, малярства гэтых двух далёкіх ад сябе й розных культурна-географічных асяродэздзяў шмат чым і розыніца. У Джыото новыя ідэі ѹ малярстве выражаныя адразу мацней, яскравей. У беларускіх-жа маляроў яны выступаюць яшчэ больш у зародку. На моцным заакцэнтаваныні плястычнасці формаў на Джыотавых фрэсках адчуваеца ўплыў реалістычнай сярэднявечнай готычнай разьбы, уплыў, якога цяжка ѹ спадзівацца ѹ тагачасным царкоўным малярстве Беларусі, паколькі традыцыя праваслаўя недапускала окультурнае мастацтва ѹ цэркви ѹ яно было ѹ нас у занядзе.

У далейшым сваім раззвіцці лёс аналягічных у Італіі й Беларусі мастацкіх працэсаў быў адменны. У Беларусі ён хоць на пачатку ѹ выліўся за межы сваёй краіны, на захад у Польшчу, на гэтым аднак і запыніўся, няздолеўшы вырасці ѹ мастацкі рух шырэйшага культурнага засягу, які ахапіў бы далейшыя краіны й народы, як гэта сталася з часам зь італьянскім мастацтвам. Прычына гэтага, бязумоўна, галоўна у розным тады геапалітычным палажэнні Італіі й Беларусі.

Італія тады знаходзілася на скрыжаваныні культурна-еканамічных міжземнаморскіх шляхоў і тагачаснай Эўропы, а Беларусь — на далёкіх ейных паўночна-ўсходніх узьмежжах, асмужжана з усходу апанаванымі татарскаю ардою, недаступнымі для ўропейскіх культурных працэсаў, прасторамі. Наяўны факт удалай спробы ѹ у гэтых геапалітычна неопрыяльніх умовах знайсці свой самастойны творчы шлях ды вывясьці беларускае мастацтва з-пад уплыву бізантыйскіх дагматычных традыцыяў на новыя самастойныя торныя шляхі,

съветчыць якнайлепш і аб геніі старабеларускіх мастакоў, і аб патэнцыяльных духова-творчых магчымасцях беларускага народу.

Сам факт, што малярства Андрэя ў Уладыкаў ня было бізантыйскім, а ўжо беларускім, толькі на аснове бізантыйскіх агульных традыцый, тлумачыць нам і прычыну гэткага лёгкага ўспрыманьня яго ў суседній каталіцкай Польшчы, якой яно было шмат бліжэйшым за срoga дагматычнае малярства бізантыйскае.

Зъява зъбеларушчанья ды перамены мастацкіх чужых формаў у малярстве ня ёсьць паадзіночна ды прыпадковаю. Аналягічныя перамены бізантыйскіх формаў у працэсе ўрастанья ў беларускую глебу адбыліся й у галіне царкоўнай архітэктуры. Тут гэтую перамену ды „акліматызацыю” бізантыйскіх узоруў будаўніцтва прысьпяшае неабходнасць шырокага тарнаваньня нехарактэрнага для Бізантыі будаўлянага матар’ялу — дрэва, — аднаго з аснаўных матар’ялаў будаўніцтва лясістай Беларусі. У выніку, царкоўная архітэктура вельмі хутка, калі ходзіць аб дзеравянія цэрквы, хіба ледзь не ад самага пачатку, мусе пераймаць мясцовыя формы й традыцыі дзеравянага будаўніцтва. Вось гэтым шляхом цэркви меншых селішчаў пераймаюць мясцовыя формы будаўніцтва ды хутка зрастаютца з сваім навакольлем у гарманічны, адчаліты архітэктурны краявід. Гэтая зъява кідаецца кожнаму ў очы, каму прышлося падарожнічаць па землях Беларусі ды наглядаць праваслаўныя цэрквы малых местаў і мястэчак.

Некаторую аналётію гэтым працэсам у малярстве й архітэктуры можым знайсці й у галіне пісьменнасці. Гэтым-ж часам у пісьменнасці Беларусі адбываеца працэс паступовага перарастанья царкоўна-славянішчыны беларускімі моўнымі элемэнтамі аж да поўнай „беларусызацыі” съвецкай пісьменнасці, якая адбываеца ў XIII-XIV ст. ст. Цікава будзе тут адзначыць, што тады-ж і падобны працэс адбываўся на Захадзе Эўропы. Тамака, пачынаючы ўжо ад Данте, Пэтэрарка ды Бокачыё ў Італіі, а Чосэр у Англіі, заводзілі ў пісьменнасць народныя мовы на месца незразумелай для народа мовы лацінскай і клалі гэтым падваліны пад разывіцьцё за-

ходнія ёўрапейскіх нацыянальных літаратураў. Дык і ў галіне пісьменнасці, як і ў галіне малярства, эвалюцыйныя працэсы XIII-XIV ст. ст. дзіўна пераклікаюцца сваёй уражаячай аналётіяй. А яшчэ больш цікава тое, што паложаная між Захадам і Беларусій Польшчы з сваёй польскай моваю ў пісьменнасці значна спазнілася й у прыраўнаньні да Беларусі, і да Захаду. Як ведама, першыя спробы пісаныя папольскую належалі толькі да канца XIV ст., а шырэйшае пісьменнае карыстаныне польскай мовы прыходзіць толькі ў XVI ст.

Паява заходніяй готыкі на беларускіх землях у XIV-XV ст. ст. ня прыводзіць да паважнейшай перамены ў пануючым усё становішчы бізантыйскіх формаў мастацтва. Толькі ў XVI ст. на беларускіх землях паяўляеца першы паважны конкурэнт бізантыйскім традыцыям — мастацтва рэнэсансу. Пад наступам італьянскага рэнэсансу вытвараныя мастацкія формы на бізантыйскай аснове пачынаюць уступаць заходнім ёўрапейскім. Асабліва важным, проста вырашальным фактарам для справы зламаньня сілы бізантыйскіх культурных традыцый на беларускіх землях быў рэфармацыйны рух паловы XVI ст. Гэта рэфармацыя адараўала ад праваслаўя вялізарную бальшыню тагачаснай кіруючай сацыяльнай і культурнай клясы — баярства. Ды хутка была змушаная сама ўступіць перад ростам сілаў каталіцкай рэакцыі. На працягу ўсяго колькіх дзесяткоў гадоў блізу ўвесь грамадзка кіруючы пласт народа апынуўся пад поўнымі ўплывамі каталіцкай царквы — галоўнай носьбіцы, пашыральніцы ды ці раз і творцы заходніх культурных формаў.

Для далейшых лёсаў бізантыйскіх культурных элемэнтаў на землях Беларусі важнаю падзеяю была Берасцейская рэлігійная вунія 1596 году. Як рэфармацыйны рух падарваў сілы царкоўна-бізантыйскіх традыцый сярод шляхоцкага стану, гэтаук рэлігійная вунія ўлучае ў працэс азаходніваньня ды адыходу ад бізантыйскіх традыцый і формаў культурна важны стан съвятарства ды шырокія масы мяшчанства й сялянства. У выніку рэлігійнай вуніі заходнія формы ўрыванацца ў самую цвярдыню-захоўніцу бізантыйскіх культурных традыцый — праваслаўную царкву. Якога памеру й культурна-палітычнага значэння быў гэта факт, гаворыць нам тое, што

пад канец XVIII ст. паза рэлігійнай вуніяй заставалася ўсяго толькі каля 20% усяго жыхарства Вялікага Княства Літоўскага (у гэтых 20% улічаная й каталіцкая Жамойць).

У выніку гэтага ўрослыя папярэднімі стагодзьдзямі ў беларускую глебу бізантыйскія культурныя элементы з кожным стагодзьдзем пакрываюцца ўсё новымі напластаваннямі культуры заходня-эўрапейскай. Колькасна й сваім значэннем бізантыйскія формы малеюць з кожным стагодзьдзем, хоць зусім зь беларускай зямлі яны ня шчэзълі ніколі. Выразныя съяды іх бачныя й па сяняння ці то ў нашай архітэктурнай спадчыне, ці то ў традыцыях царкоўнага майстроства, у народнай музыцы, у формах беларускіх імёнаў ці то ў сучасным, моцна азаходненым, кірылічным шрыфце, які зъяўляецца ня чым іншым, як далёкім нашчадкам старой грэцкай абэцэды.

З гэтага кароткага агляду лёсаў бізантыйскіх культурных упłyваў на землях Беларусі бачым, што ад мамэнту іхнага зъяўлення й пашырэння ў часе хрышчэння Беларусі ў канцы X ст. яны выразна ў нас панавалі аж да XV ст. Усе гэтых стагодзьдзі Беларусь бяспрэчна знаходзілася ў цывілізацыйным крузе Бізантій менш — заходу Эуропы. Толькі ад XVI ст. бізантыйскія культурныя элементы губляюць пераважающую ролю ў Беларусі на карысць заходня-еврапейскіх і далей усё заняпадаюць, ніколі больш не вяртаючыся да свайго колішняга становішча.

Заканчываючы гэты агляд неабходна зьвярнуць увагу на яшчэ адзін важны мамэнт: вонкавыя бізантыйскія формы культуры й мастацтва, перанятыя некалі разам з хрысьціянствам і далей развіваліся самастойна стагодзьдзямі на землях Беларусі, не прыняслі з сабою й не перашчапілі на беларускую глебу зь Бізантіі ейных ведамых духовна-псыхічных ды палітычных прыкметаў — дагматызму, нетолерантнасці, абсалютызму, цэзарапапізму. Яны, як наскроў чужыя псыхічныя беларускага народу, былі кансэквэнтна адкінутыя ў ніколі, нават на коратка, у Беларусі ня прывіліся.

(Заканчэнне будзе)

М. ДАРАШЭВІЧ

*Час утварэння балотау паўночна-заходній эўрапейскай часткі ССР**

Да парайдзенія часу на вялізарным абшары расейскай царскай, а пазней савецкай імперыі, глядзелі на балоты як на закінутыя, нікому не патрэбныя землі. Іх ня толькі пя лічылі за плошчы, якія даюць якую-колечы карысць, але, наадважаючы, іх уважалі толькі за крыніцу малярыйных хваробаў. На тэрыторыі Беларусі, забалочанасьць якой становішчы каля 23%, сустракаюцца паасобныя раёны, як Палесьсе ды інш., забалочанасьць якіх шмат большая. На Палесьсі, дзеяя вялікай забалочэнасці, найчасцей і выступаюць камары Апор'еles, каторыя разносяць малярыйных паразытаў ды зъяўляюцца прычынаю малярыі (трасцы).

Пасылья правядзенныя мэльярацыі ў паасобных раёнах пагляд на балоты мяняеца. З гэтак званых непатрэбных, закінутых земляў, яны пераходзяць у катэгорыю вельмі карысных абшараў. З гледзішча сельска-гаспадарчага некаторыя тыпы балотау уважаюцца за найбольш вартасныя землі. Такія культуры, як італьянскія каноплі, кок-сагіз ды інш. зъяўляюцца культурамі балотных глебаў. Торф пачынаюць ужывашы у прымеславасці на паліва, на выраб ізоляцыйных плітаў ды інш. У вапошні час паасобныя віды тарфоў з вялікім посьпехам выкарыстоўваюць у мэдыцыне, пры фізычных мэтадах лячэньня. З кожным днём усё больше зацикаўленасць да

*) Торфам асабліва багатыя землі Беларусі. Каб выпрацаваць лепшия мэтады ягонага скрыстання беларускія навукоўцы ўважна вывучалі генезу ды структуру балотау Беларусі. Паколькі-ж балоты Усходняй Эўропы — паледавіковыя творы, дык і наймаладзейшыя балоты знайходзяцца там, дзе ледавік адступіў найпазней — на Кольскім паўабтоку, у Карэліі, Фінляндый. Вось дзеяя гэтага, каб лепш зразумець спосаб паўстання балотау Беларусі, беларускія навукоўцы ў зъвярнулі ўвагу на вывучэнне структуры маладых балотау поўначы. Вось таму й сваю большую працу пра тарфяныя багацьці Беларусі аўтар пачынае артыкулам пра век ды склад балотау паўночна-ўсходній Эўропы. Праца гэтая пісаная на аснове арыгінальных, самым аўтарам на мясцох праведзеных, досьледаў і нідзе да гэтуль ня была публікаваная.

РЕДАКЦЫЯ

тарфяных балотаў. У часе паміж першай і другой сусьветнымі войнамі веды аб балотах вырастаюць у асобную науку — балотазнаўства, якое вывучаецца як спэцыяльная дысцыпліна вышэйших навучальных і навукова-дасыльедчых установаў.

Як ведама, у ледавіковы пэрыяд вялікая маса лёду насоўвалася з Скандинавіі ў паўдзённа-ўсходнім кірунку (мае на ўвазе паўночна-заходнюю частку эўрапейскай часткі СССР). Пад лёдам апынулася Кольская паўабтока, Карэлія, Пецярбургская губ., Беларусь і частка Украіны. З прычыны паяцплення пазыней лёд пачаў адступаць. Такі наступ і адступ лёду быў колькі разоў, аж пакуль з сталым паяцпленнем лёд канчальна не адступіў. Найпозыней з-пад лёду вызваліліся Карэлія і Кольская паўабтока.

Балоты ў сваёй аснове зьяўляюцца паледавіковымі утварэннямі. Треба меркаваць, што яны ўтвараліся паступова разам з адступаньнем ледавіка. Выходзіць, што „наймаладзейшымі” балотамі будуць балоты Кольской паўабтокі й Карэліі. Мэтай нашай працы зьяўляецца ўстанаўленыне ў першую чаргу веку гэтых „маладых” балотаў Карэліі й Кольской паўабтокі.

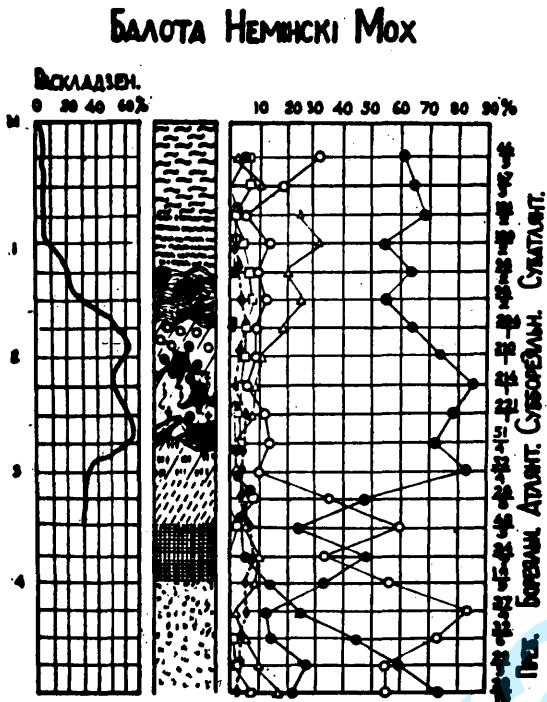
Пры вывучэнні балотных утварэнняў мы зварачалі найбольшую ўвагу на харктар тарфяных напластаваньняў. Кажнае балота разглядаецца намі як натуральная-гістарычнае ўтварэнне, якое прыйшло пэўным шляхам развіцця і ў прасторы, і ў часе. Зусім зразумела, што найглыбейшыя пласты торфу трэба разглядаць, як утварэнні найстарэйшага паходжання. Але гэта ні ў якім разе не азначае, што тарфянія балоты з найбольш глыбокім заляганнем торфу зьяўляюцца ўтварэннямі найстарэйшага паходжання. Як паказаў цэлы шэраг досыледаў, сустракаюцца балоты ў вадным і тым-жа раёне з няглыбокім торфам, але яны зьяўляюцца найбольш старадаўнімі ўтварэннямі ў парыўнанні з больш глыбокімі тарфяными балотамі. Інтэнсіўнасць працэсу торфаўтварэння зьяўляецца асноўным момантам, ад якога залежыць дынаміка росту балота. Хуткасць нарастання тарфянай масы залежыць ад шэррагу прычын. Устаноўлена, што кожная натуральная-гістарычная зона, кожнае балота ёў нават паасобныя дзялянкі аднаго й таго-ж балота могуць розніца індывідуальнай хут-

касцяй нарастання тарфянай масы. Вось чаму глыбіня торфу можа гаварыць аб веку балотаў.

Дзеля таго, каб мець належнае ўяўленыне аб балотаўтваральным працэсе, трэба ведаць гісторыю ўзынікнення балотаў, умовы й пачатак іхнага ўтварэння, дынаміку росту. Бягучы прырост тарфянай масы можна вызначыць па паасобных расылінах, якія растуць на балоце. Можна ўстановіць прырост торфу паводле паўторных нівэляцыйных дадзеных, калі такія працы праводзіліся на балоце, паводле зялёнай часткі сфагнавых імхоў і г. д. Але ўсе гэтыя мэтады недакладныя, бо яны даюць ня прырост тарфянай масы, а прырост, калі так можна сказаць, расыліннай покрыўкі. Каб вызначыць прырост тарфянай масы, да гэтых дадзеных трэба яшчэ ўводзіць папраўкі на харктар ушчыльнення, вільготнасць ды шэрраг іншых. Больш правільнае вызначэнне веку балотаў аснована на мэтадзе падліку пылку дрэвавых пародаў, які разносіцца ветрам і трапляе на балоты. Дзяякуючы таму, што тарфянай маса ў натуральных умовах зьяўляецца надзвычайна добрым консервуючым асяродзем для цэлага шэррагу расылінных рэштак — вывучэнне балотаў што да батанічнага складу торфу, ступені ягонай раскладзенасці, адначасна з вывучэннем пылковай флёры дрэвавых пародаў, дало магчымасць прасачыць зъмену паледавіковай, а часам і міжледавіковай расылінасці як самых тарфяных балотаў, так і тэрыторыяў, якія іх абраўшаюць. Пасылядоўнасць у зъмене дрэвавых пародаў паледавіковага пэрыяду ў часе, якая тлумачыцца зъменай клімату пасыля адступання ледавіка, увязаная з археалагічнымі дадзенымі, дае нам ключ да вызначэння часу ўтварэння балотаў і прыналежнасці паасобных пластоў торфу да пэўных паледавіковых пэрыяду.

Для вырашэння пастаўленага намі пытання, мы прыводзім нашыя дадзенныя пылковага аналізу найбольш харктарных шасьці балотаў. Методыка пылковага аналізу даволі падрабязна распрацаваная ў літаратуры, таму мы на гэтым запыняцца ня будзем. Толькі адзначым, што ў палявых умовах пробы торфоў браліся вельмі старанна бурам Гіллера праз кожныя 25 см. глыбіні. У лябараторных умовах падлік пылку рабіўся ад 150 да 200 штук зярнятаў пры кожным аналізе.

У паўдзённа-ўсходняй частцы Карэліі, на адлегнасці каля 400 км. на паўночны ўсход ад Пецярбурга па прастай лініі, каля паўночна-ўсходняга ўз্যбярэжжа Анескага возера з гэтай мэтай дасьледавана балота Немінскі Мх. Будова тарфянных напластаваньняў з'яўлюе ўніз гэтага балота мае такія характеристы:

- (0.00-0.75 м.) сфагнава-мачажынны алігатрофны торф-ачос 5% раскладзенасці;
- (0.75-1.25 м.) шэйхцэрэявы алігатрофны торф каля 5% раскладзенасці;
- (1.25-1.75 м.) пушыцевы алігатрофны торф 20-25% раскладзенасці;
- (1.75-2.50 м.) хваёва-хмызичковы мезатрофны торф з значнай колькасцю хваёвых пнеў (з'яўляючыся на верхнім пласте бярозавага торфу 25 см.) 50-60% раскладзенасці;
- (2.50-2.75 м.) пушыцевы мезатрофны торф 65% раскладзенасці;

- (2.75-3.00 м.) шэйхцэрэявы мезатрофны торф 35% раскладзенасці;
- (3.00-3.50 м.) гіпнавы торф 30% раскладзенасці;
- (3.50-4.00 м.) з'яўляючыся на верхнім пласте сапропелю (паводле Потонье¹⁾), які пераходзіць у рыжавата-аліўкавую гіттыю жэлятынавай кансыстэнцыі;
- (4.00-5.00 м.) даволі клейкая гліна папялястага колеру.

Істотная змена ўмоў балота ўтворэна, у тым ліку і водна-мінеральнага рэжыму балота, вядзе да змены ягонай расыліннай покрыўкі, ад якой і залежыць характеристы тарфянных напластаваньняў. Апісаная змена відаў тарфоў ад гіпнавага эўтрофнага, шэйхцэрэявага, пушыцевага, хваёвага з пнямі і канчаючыся сфагнавым алігатрофным торфам — залежыць на толькі ад змены ўмоў гідралягічнага парадку. Гэтая змена, бязумоўна, мае шчыльную сувязь з паступовым натуральным-гістарычным ходам эвалюцыі тарфянага балота. Уважліва разглядаючы пылковыя спектры прыведзенай дыяграммы, мы уважаем за патрэбнае вылучыць наступныя пласты тарфянай залежы:

1. Спектр пылку глінастага пласта які падсыцілае балота, адлюстроўвае сабой склад лясоў да моманту ўтворэна балота Немінскі Мх. Як відаць, пераважнае значанье тут належыць лазе, колькасць якой у далейшым змяншаецца і яна ўступае сваю вядучую ролю бярозе. У гэтым пластве ясна выступаюць першы максымум елкі і мінімум хвоі. У пылковай флёры глінастага пласта бярэ ўдзел арэшнік, колькасць якога не дасягае і 10%. У ніжній частцы пласта сустракаюцца пылковыя зярніны алешины, якія пасыля зянікаюць. Гэты пласт наагул бедны на пылок дрэвавых пародаў. (Лічбы з правага боку дыяграммы: лічнік — лік зярнін пылку дрэвавых пародаў на 1 кв. см. прэпарату, назоўнік — лік зробленых прэпаратаў).

2. У вышэйшым пласьце азёрнай гітты мы бачым значнае змяншэнне пылку лазы. Для бярозы і хвоі характэрная

¹⁾ Г. Потонье. Сапропелиты. Перевод с немецкого К. П. Калицкого и Н. Ф. Погребова. Изд. ВСНХ 1920.

некаторая няўстойлівасць у складзе лясоў таго часу; жалі адкладваліся пласты азёрнай гітты. Аб гэтым съветчыць пракрыжаваныне іхных лініяў у колькіх месцах. Елка, арэшнік і лаза бяруць удзел у складзе лясоў, але кожная парода ў пасобку не перавышае 10%. Другі раз зьяўляеца алешина. Гэты пласт яшчэ бяднейшы на пылок дрэвавых пародаў за ягоны падсцільны пласт.

3. Першыя тарфянныя пласты балота Немінскі Мох характарызуецца значным зъмяншэннем бярозы й павялічэннем хвоі. Колькасць елкі, арэшніка й лазы таксама зъмяншаецца. Пра алешину трэба сказаць, што на пачатку яе «крыху большае, а пасля колькасць яе зъмяншаецца. Гэтыя тарфянныя пласты не багатыя на пылок дрэвавых пародаў, але ўсё-ж яго тут у два разы больш, чым у ніжэйшым пласцце азёрнай гітты.

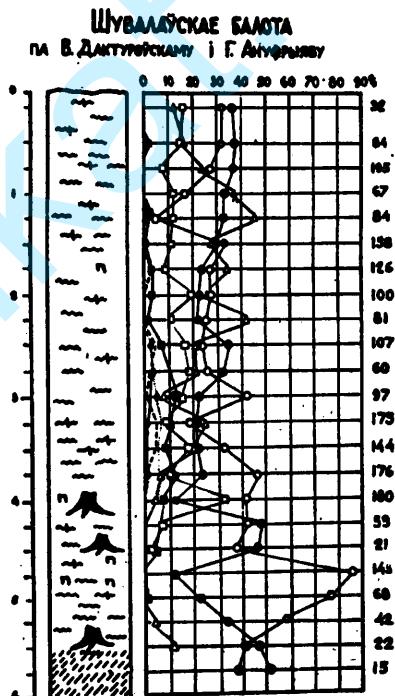
4. Пласт торфу, які мае найбольш пылку дрэвавых пародаў, характарызуецца найбольшай раскладзенасцю тарфу й павышанай попельнасцю. Тут хвоя дасягае свайго максымуму. Елка, бяроза, арэшнік і алешина колькасна ўзрастаяць. Асаблівасцю гэтага тарфянога пласта будзе тое, што на глыбіні 1.75 м. ад паверхні зьяўляеца прадстаўнік мяшанага дубовага лесу — ліпа.

5. Верхні пласт торфу балота Немінскі Мох мае куды менш пылку дрэвавых пародаў за ніжэйшыя пласты.. Пра пылковы спектр трэба сказаць, што хоць хвоя й перавышае іншыя дрэвавыя пароды, але колькасць яе паступова зъмяншаецца, а бярозы павялічваецца. Характэрным ёсьць тут другое пабольшаныне елкі, дзе яна дасягае другога максымуму, а пасля ідзе паступовае яе зъмяншэнне. У сярэдней частцы гэтага тарфянога пласта арэшнік канчальна зынікае. Прадстаўнікі мяшанага дубовага лесу больш ужо не паказваюцца...

Каля Пецярбурга ёсьць тарфянік Шувалаўскае балота, які на працягу доўгага часу вельмі дакладна вывучаўся цэлым шэрагам дасьледчыкаў. Паводле працаў С. Якаўлева¹⁾ гэта балота ўтварылася ў канцы рэгрэсіі Анцілавага возера. На

¹⁾ С. А. Яковлев. Наносы и рельеф Ленинграда и окрестностей. Изв. Научн. Мелиоратив. Института 1924-1926.

падставе гэтага Д. Герасімаў¹⁾ уважаў за пачатак утварэння Шувалаўскага балота канец барэяльнага або пачатак атлянтычнага перыяду. Гэта думка Д. Герасімава ў свой час войstra крытыкавалася. Не ўдаючыся ў гэту дыскусію трэба сказаць, што ў сучасны момант пытаныне пачатку ўтварэння Шувалаўскага балота трэба ўважаць канчальна вырашаным.

В. Дактуроўскі й Г. Ануфрыяў²⁾ сцвярджаюць, што ніжнія пласты гэтага балота съветчыць пра ягоную большую старавечнасць, чым меркавалася да гэтага часу ѹ іх трэба аднесці да прадбарэяльнага перыяду. Як відаць з пылковай дыяграмі Шувалаўскага балота, якую мы бярэм ад В. Дактуроўскага

¹⁾ Д. А. Герасимов. Изменение климата и история лесов Тверской губ. в послеледниковую эпоху по данным изучения торф. болт. Изв. Глав. Бот. Сада том 25 вып. 4. 1930.

²⁾ В. С. Доктуровский и Г. И. Ануфриев. Материалы по стратиграфии Ленинградских торфяников. Тр. Инсторфа вып. 9, 1931.

й Г. Ануфрыява, ніжнія пласты торфу гэтага балота ўтвара-
ліся ў той час, калі ў складзе лясоў таго пэрыяду бяроза да-
сягала свайго максымуму. Наадварот, хвоя значна зъмяншала-
ся, набліжаючыся да мінімуму. Елка зънікала зусім. Раўнуючы
гэтыя дадзенныя да нашых пра балота Немінскі Мох, мы ба-
чым, што ніжнія пласты торфу Шувалаўскага балота сінхра-
нічныя з падсыцілальнымі гліністымі пераадкладамі балота Не-
мінскі Мох.

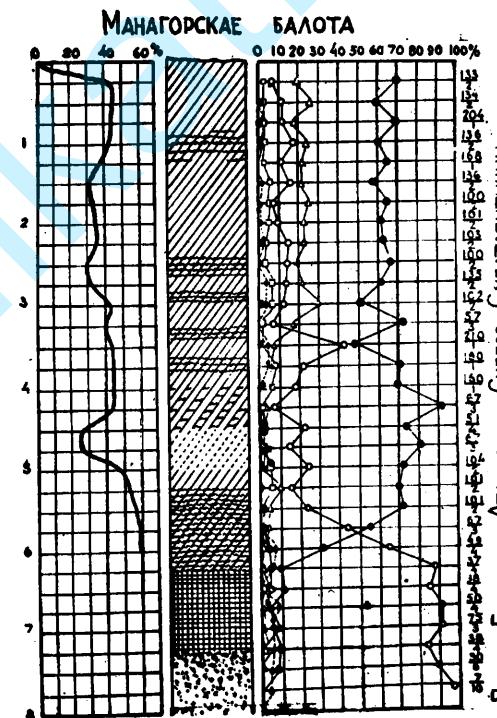
Дадзенныя аналізу пласта гітты і гіпнавага торфу балота Немінскі Мох адпавядаюць такому пэрыяду іх утварэння, калі паміж хвойй і бярозай ішло найбольш інтэнсіўнае зма-
ганье за вядучую ролю ў складзе лясоў, у выніку чаго крыва-
я гэтых пародаў колькі разоў перакрыжоўваюцца, аб чым у сваім месцы была гутарка. Такі малюнак ходу росту дрэва-
вых пародаў вельмі характэрны для барэяльнага пэрыяду
шкалы Блітта-Сэрнандэра.

Вынікі пылковага аналізу пластоў торфу каля трох мэт-
раў глыбіні ад паверхні балота паказваюць на такіх харктар
складу лясоў таго часу, калі ўтвараўся гэты торф, дзе хвоя з
падпарацаванай пароды паступова выходзіць у пануючу. Наадварот,
бяроза паступова зъмяншаецца. Другі раз зъяўля-
еца алешына, але колькасць яе сярод іншых дрэвавых па-
родаў не перавышае 10%. Гэтыя пласты торфу цалком адпавя-
даюць атлянтычнаму пэрыяду.

Пласты торфу 1.75-2.50 м. трэба аднесці да суббарэяль-
нага пэрыяду Блітта-Сэрнандэра. Колькасць пылку дрэва-
вых пародаў у гэтых пластох найбольшая. Профілі тарфянай
залежы балота Немінскі Мох паказваюць, што гэты пласт
торфу ёсьць гэта克 званы пагранічны гарызонт. Ён ня ўсю-
ды даволі ясна вылучаецца. Калі пагранічны гарызонт ярка
выступае бліжэй да краёў балота, дык ужо ў цэнтральнай
частцы гэтага зъявішча мы ня бачым. Паводле батанічнага
складу гэтыя пласты торфу пабудаваныя з мезатрофнага бя-
розавага і хваёва-хмызнячковага (*Ledum palustre* L., *Andro-
meda polifolia* L., *Cassandra calyculata* Don., *Oxycoccus palustris*
Pers.) тарфоў зь вялікай колькасцю хваёвых пнёў. Калі мы
з'вернем увагу на графік ступені раскладзенасці торфу (ле-
вы бок дыяграмы), дык убачым, што ё атлянтычна-суббарэ-

яльны і суббарэяльна-субатлянтычны контакты даволі ясна
выступаюць.

Пачынаючы ад глыбіні 1.50 м. аж да самай паверхні бало-
та залягаюць алігатрофныя — пушыцавы, шэйхцэрыявы і
сфагнава-мачажынны віды тарфоў. Колькасць пылку дрэва-
вых пародаў у гэтых пластох торфу ад двух да пяці разоў (ка-
ля паверхні балота) меншая, чым у вышэй апісаных пластох

торфу суббарэяльнага пэрыяду. Гэтыя пласты торфу мы ад-
носім да субатлянтычнага пэрыяду, дзе далейшы ход разъ-
віцца дрэвавых пародаў вядзе да сучаснага іх пашырэння.

Цяпер мы пераходзім да цэнтральнай часткі Карэліі і раз-
гледзім пылковыя дыяграмы двух балотаў — Манагорскага
і Казловага балота. Першае залягае каля чыгуначнай станцыі
Парандава, Мядзведзягорскага раёну. Гэта тыповая эўтроф-
нае балота, якое ўтварылася, як і балота Немінскі Мох, шля-
хам зарастання вадаёму. Тарфянай залеж гэтага балота

ад паверхні да глыбіні 5.25 м. галоўна складаецца з асаковага торфу, у які ўлучаюцца нязначныя таўшчынёю пласты хвашчовага, сфагнавага, эўтрофнага й гіпнавага тарфоў. На глыбіні 5.25-6.25 м. залягае хвашчовы торф, за якім ідзе аднамэтровы пласт азёрнай гітты. Падсьцілаецца балота клейкім сутлінкам папялястага колеру. Раскладзенасць тарфоў Манагорскага балота не вялікая й на ўсю глыбіню залежы хістаецца ў васнаўным ад 30 да 45%. Выключэнне становяць гіпнавы торф з 25% раскладзенасці й хвашчовы торф, раскладзенасць якога 50-60%.

Як відаць з прыведзенай пылковай дыяграмы Манагорскага балота, яна вельмі блізка стаіць да ўжо разгледжанай намі дыяграммі балота Немінскі Мох. Мінеральныя пароды, якія падсьцілаюць гэтыя балоты, пераадкладваліся ў прадбарэяльны пэрыяд. Пласты гітты абодвых балотаў, на падставе пылковага спектру дрэвавых пародаў, трэба ўважаць за ўтварэнныя барэяльнага пэрыяду. Прыблізна ад 4.75 да 5.50 м. глыбіні мы бачым такі малюнак ходу росту дрэвавых пародаў, калі хвоя, аперадзіўшы бярозу, паступова павялічвалася, а бяроза паступова зъмяншалася. У гэтым пласцце торфу елкі крыху большае, а пасъля адразу зъмяншаецца. Алешина, лаза й арэшнік, кожная парода паасобна, складаюць менш 10% агульнага складу дрэвастою. Гэты пласт торфу трэба аднесці да атлянтычнага пэрыяду.

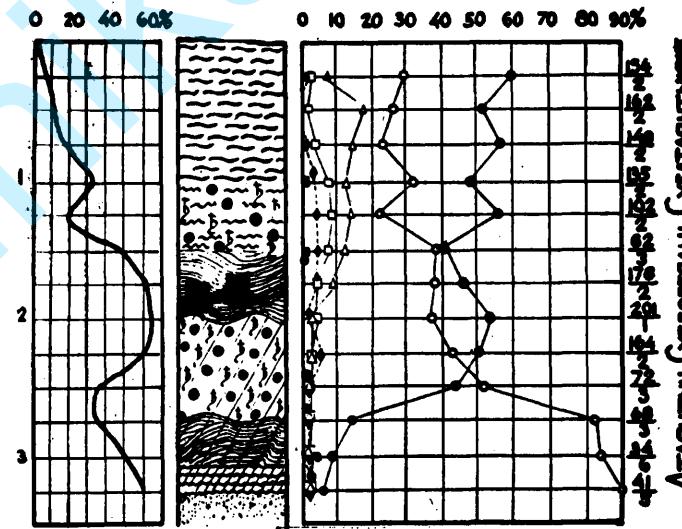
Выразнай мяжы паміж тарфянымі напластаваннямі атлянтычнага й суббарэяльнага з аднаго боку й суббарэяльнага з субатлянтычным пэрыядам німа. Хістаныне ступені раскладзенасці тарфоў, як зазначалася вышэй, невялікае. Батанічны склад тарфоў таксама мала аб чым сьветчыць. Вялікую розніцу мы маём толькі ў колькасці пылковых зярнітаў дрэвавых пародаў на 1 кв. цм. прэпарату. Гэта павялічэнне пылку ў колькі разоў, а таксама максымум алешины, даюць падставы вылучыць пласт торфу на 3.50-4.00 м. глыбіні, які, паводле часу яго ўтварэння, трэба аднесці да суббарэяльнага пэрыяду шкалы Блітта-Сэрнандэра.

Паўночная частка Мядзведзягорскага раёну прадстаўлена пылковай дыяграммай Казловага балота. Тарфянная залеж гэтага алігатрофнага тарфяніка да глыбіні 1.00 м. складаецца

з алігатрофнага сфагнава-мачажыннага торфу. Ад глыбіні 1.00 да 1.50 м. залягае хваёва-хмызынячковы алігатрофны торф, за якім ідзе падмэтровы пласт пушыщавага алігатрофнага торфу з хваёвымі пнямі. Ад 2.00 да 2.75 м. залягае хваёва-хмызынячковы мезатрофны торф. Ніжэй ідзе пласт пушыщавага мезатрофнага торфу й пры самым дне балота — пласт эўтрофнага хвашчовага торфу.

Пласт торфу на глыбіні 1.50-2.25 м. даволі ясна вылучаецца большай ступеняй сваёй раскладзенасці і сваім батаніч-

КАЗЛОВА БАЛОТА

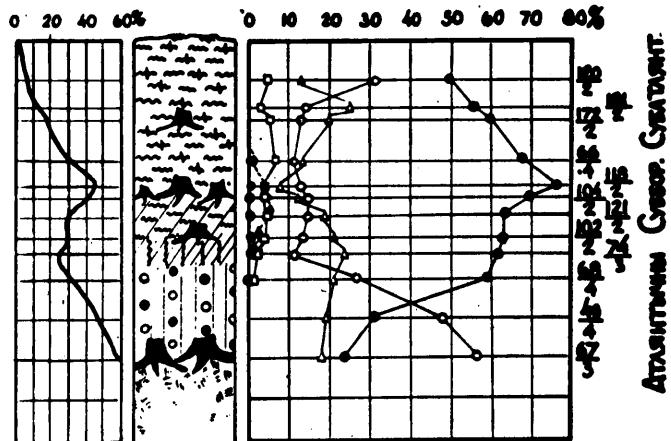
ным складам. Усё гэта, а таксама павышаная колькасць пылковых зярнітаў дрэвавых пародаў на 1 кв. цм. прэпарату, сьветчыць аб tym, што гэта ёсьць пагранічны гарызонт тарфянай залежы Казловага балота.

З прыведзенай дыяграммой відаць, што пылковыя спектры дрэвавых пародаў Казловага балота поўнасцю адпавядаюць верхній частцы ўжо разгледжаных намі пылковых дыяграфам. Ход крыху пылку дрэвавых пародаў па глыбіні торфу адпаведна зъ ягоным батанічным складам і ступеняй рас-

кладзенасьці дае падставы аднесці пачатак утварэння Казловага балота да атлянтычнага пэрыяду.

У паўночнай частцы Карэліі намі праведзеныя досьследы балотаў: Вягеракша — каля гор. Кем — Беламорскага раёну, Коці-Шуо і Лаўгоман-Шуо — Лоўхскага раёну.

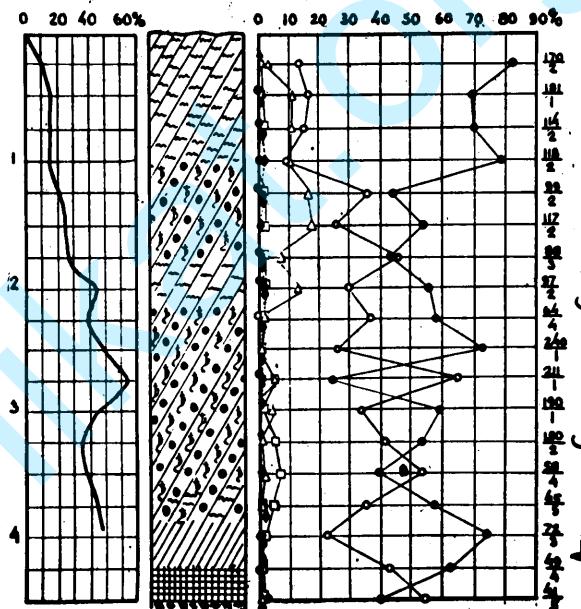
БАЛОТА ВЕГЕРАКША

Балота Вягеракша зьяўляецца тыповым алігатрофным балотам градамачажыннага комплексу. Верхняя палова тарфянай залежы складзена з комплекснага сфагнавага торфу алігатрофнага тыпу, за якім ідуць: пласт комплекснага сфагнавага мезатрофнага торфу й пласт эўтрофнага чаротавага торфу. Ад глыбіні 1.50 м. да самага дна балота залягае эўтрофны хваёва-бярозавы торф. На ўсей глыбіні тарфянай залежы балота Вягеракша сустракаеца шмат пнеў. Пры самым дне балота знайдзена шмат драўніны, яловых і хваёвых шышак, што сьветчыць аб утварэнні гэтага балота шляхам забалочвання лесу.

Балота Коці-Шуо — мезатрофнага тыпу. Тарфянная залеж яго складзеная з мезатрофных сфагнава-комплекснага хваёва-хмызьнячковага тарфоў. Пры самом дне балота залягае пласт эўтрофнага асаковага торфу, за якім ідзе пласт азёрнай гітты.

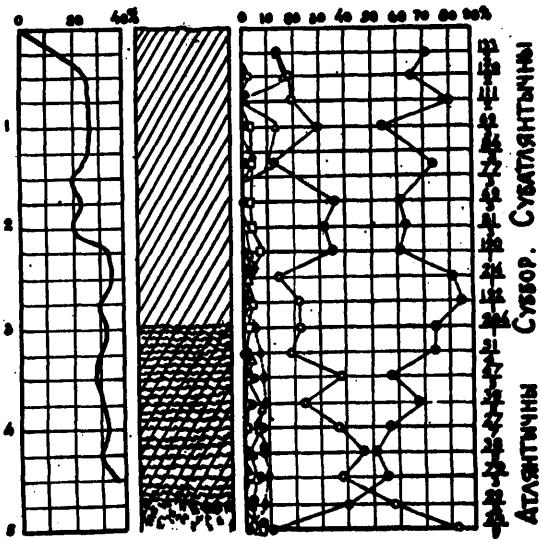
БАЛОТА КОЦІ ШУО

Балота Лаўгоман-Шуо — эўтрофнага тыпу. Ягоная тарфянная залеж прадстаўленая зьверху трымэтравым пластам эўтрофнага асаковага торфу, які падсыцілаеца двумэтравым пластам хвашчовага торфу.

Уважліва разглядаючы пылковыя дыяграмы гэтых трох балотаў трэба сказаць, што яны вельмі нагадваюць адна адну. У кожнай дыяграме мы бачым як хвоя з падпрадкванай пароды выходзіць у пануючу. Наадварот, бяроза з пануючай пароды пераходзіць у падпрадкваную. Характар тарфяных напластаваньняў і ступень раскладзенасьці тарфоў паказваюць на даволі разнастайны малюнак. Тарфянікі Вягеракша і Коці-Шуо характэрныя даволі добра адзначаным пагранічным гарызонтам, асабліва бліжэй да краёў балот. Зусім іншая справа на балоце Лаўгоман-Шуо. Як ужо зазначалася раней, тарфянная залеж гэтага балота даволі аднастайная. Зъмена ў ступені раскладзенасьці торфу на розных глыбінях невялікая.

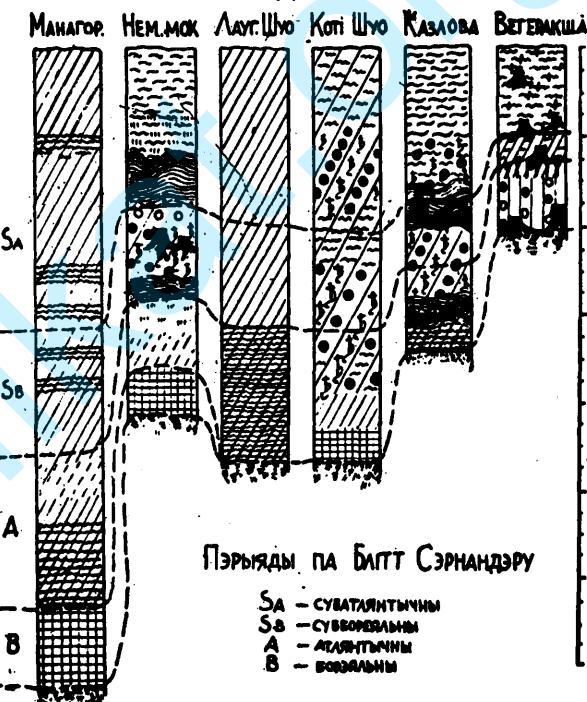
БАЛОТА ЛАУГОМАН-ШУО

Аднак, харктар пылковага спектру дрэвавых пародаў і ба-
гацьце на пылковую флёру паасобных пластоў торфу гэтага
балота даюць падставу аднесці пачатак утварэння балота
Лаўгоман-Шуо, а таксама балотаў Коці-Шуо й Вягеракша да
атлянтычнага пэрыяду шкалы Блітта-Сэрнандэра.

На прыкладзенай схеме ізахранаў пылку балотаў Карэ-
ліі відаць, што магутнасць напластавання торфу ў паасоб-
ных пэрыядах на працягу росту балотаў розная для розных
тарфянікаў. Гэта нармальнае зывішча. У прыродзе ўсё за-
лежыць ад цэлага шэрагу фактараў, якія абумоўляюць рост
балотаў. Калі мы канстатуем хоць найменшую зъмену аднаго
з іх, гэта, бязумоўна, вядзе да зъмены іншых. Такія факта-
ры, як рознае геаграфічнае разъмяшчэнне балотаў, неадноў-
кавыя іхныя гідралягічныя ўмовы, геамарфалёгія ды цэлы шэ-
раг інш., ня могуць не адбіцца на ўсім ходзе росту тарфяні-
каў, у выніку чаго мы для розных балотаў маєм розную сту-
пень торфаадкладу. Як відаць з прыведзенай схемы, найхутчэй
нарастастаў торф на Манагорскім балоце, глыбіня якога каля
7 метраў. Далей ідуць балоты Лаўгоман-Шуо й Коці-Шуо.

СХЭМА ІЗАХРОН, ПЛЫУІ БАЛОТ КАРЭЛІІ

Ні-бы выняткам ёсьць балота Вягеракша з таўшчынёй торфу
на 2.25 м., якое пачатак свайго утварэння вядзе з атлянтыч-
нага пэрыяду. Калі мы зьвернемся да гісторыі гэтага балота,
дык убачым, што яно асушана ў 1930 г. Й выкарыстоўваецца
пад засевы сельска-гаспадарчых культур. Ведама, што тут
стварыліся іншыя гідралягічныя ўмовы й адбылася значная
ўсадка торфу.

Пачатак утварэння балотаў Кольской паўабтокі паводле
думкі Д. Герасімава ідзе з суббарэяльнага пэрыяду. З нашага
гледзішча гэта будзе правільным толькі для паўночнай час-
ткі гэтай паўабтокі. Цэлы шэраг літаратурных дадзеных, а
таксама й нашыя невялікія досьледы, кажуць, што балоты
паўдзённай часткі Кольской паўабтокі ўтварыліся раней за
суббарэяльны пэрыяд. Для паледавіковай гісторыі Ляплян-

дый V. Auer¹) выдзяляе тры пэрыяды: пэрыяд адыходу ледавіка, за якім ідзе пашырэнныне бярозы й хвоі, далей пэрыяд павялічэння пашырэння хвоі і, апошні, пэрыяд павялічэння елкі, звязаны з пагоршаннем клімату. Дзякуючы палепшанню кліматычных умоў другога пэрыяду, хвоя даходзіць да масавага разьвіцця побач зь вялікім пашырэннем алешыны й зьяўленнем прадстаўнікоў мяшанага дубовага лесу. В. Парэцкі, А. Жузь й В. Шешукова²), парайоўваючы вынікі

УМОУННЫЯ ЗНАКІ

ТАРФЫ:

	ЗУТРОФНЫЙ	МЕЗАТРОФНЫЙ	АЛІГАТРОФНЫЙ
• ХВОЯ	АСАНОВЫ	СФАГНАВА-КОМПЛЕКСНЫ	СФАГНАВА-МАКАРЫНЫ
• БІРДА			
• ЕЛКА	ХВАНОВЫ	ПУШЦАВЫ	ПУШЦАВЫ
• АЛЕНЬ			
• ЛІСА			
• ЗІМБОРДІЧЕС	ПЛІВЫ	ШАБІЦІРЫНЫ	ШАБІЦІРЫНЫ
• АРДЗІНК ГІНІ	СФАГНАВЫ	ХВАБА-ВІЗОВЫ	ХВАБА-ВІЗОВЫ
• ПІТЛЯ			ФУСКАВЫ
• РИНА	ЧАРТОВАВЫ	ХВАБА-КУСТАРНИКАВЫ	ХВАБА-КУСТАРНИКАВЫ
• СІЛІНАК	ХВАБАВА-ВІЗОВАВЫ	БЯРОЗАВЫ	СФАГНАВА-КОМПЛЕКСНЫ
• ГОСOK	ПУШЦАВЫ		

сваіх досьледаў Кольскай паўабтокі з дадзенымі V. Auer'a, уважаюць іх за аналагічныя. „Першы з нашых пэрыядоў, — пішуць згаданыя аўтары, — трэба аднесці да другой атлянтычнага пэрыяду Блітта-Сэрнандэра або IV зоны Поста, другі да суббарэяльнага пэрыяду, або III зоны Поста й, нарэшце, трэйці да субатлянтычнага пэрыяду й II і I зонаў Поста”. Калі пачатак утварэння паасобных балотаў і прыходзіцца датаваць больш позным пэрыядам, дык гэтыя балоты не зьяўляюцца першапачатковымі балотнымі ўтварэннямі пэўнага геаграфічнага раёну.

¹) V. Auer. Untersuchungen über die Waldgrenzen und Torfboden in Lappland. Helsinki. 1927.

²) В. С. Порецкій, А. Жузь, В. Шешукова. Диатомовые Кольского полуострова. Тр. Геоморфологического Ин-та. Вып. 8, 1933.

У барэялыны пэрыяд з умераным кліматам сярод лясоў гэтага часу галоўнае месца належыць хвоі й бярозе. Як відаць з прыведзеных дыяграмаў, у паасобных пластах торфу, якія адпавядаюць гэтаму пэрыяду, мусім канстатаўваць або перавагу хвоі або перавагу бярозы. Гэтыя дзіні пароды змагаюцца між сабой за панаванье ў складзе лясоў. Вельмі цікава, што на працягу ўсяго свайго існавання яны нэгатыўна ставяцца адна да адной. Калі толькі, сіламоц тых ці іншых прыродных зменаў, крывая аднай зь іх на дыяграме адхіляеца ўправа, у бок колькаснага павышэння, дык, у гэтых-ж самы час, крывая другой пароды прымушана адхіліцца ўлева, у бок змяншэння. Крывія гэтых пародаў ідуць паралельна толькі ў самых вылучных выпадках.

У атлянтычны пэрыяд, з больш вільготным і цёплым кліматам — кліматычны оптымум, паводле дадзеных бальшыні пылковых дыяграмм, хвоя канчальна пераганяе ўсе іншя дрэвавыя пароды. Аднак, гэтае змаганье хвоі зь бярозай за першое месца ня ўсюды праходзіла гладка. Прыкладам пылкова дыяграма Казловага балота юха, што хвоя выйшла на першое месца толькі ў канцы атлянтычнага пэрыяду, а дыяграмы Шувалаўскага балота ѹ балота Коці-Шуо кожуць пра яшчэ доўгае такое змаганье й у наступным суббарэяльным пэрыядзе, пасля чаго хвоя ўжо займае першое месца ў складзе лясоў. Трэба меркаваць, што ў гэтым змаганні паміж хвойй і бярозай, мясцовыя натуральна-гістарычныя фактары мелі далёка не апошнюю ролю.

Суббарэяльны пэрыяд характарызуецца больш сухім і цёплым кліматам — ксерацэрмічны пэрыяд. Дадзеныя цэлага шэрагу дасьледчыкаў съветчыцаў наагул пра абсыханье балотаў і іхнім аблісценіні ў гэты пэрыяд. Пласты торфу, якія адпавядаюць пагранічнаму гарызонту, на некаторых балотах Карэліі таксама характэрызуюцца даволі высокай ступеняй сваёй раскладзенасці ды сваёй структурай амаль нічым ня розніцаюцца ад сінхранічных пластоў торфу больш паўдзённых шырынняў. Істотнай розніцай у гэтым пляне для балотаў Карэліі будзе тое, што пагранічныя гарызонты гэтых балотаў у бальшыні выпадкаў ясна адзначаныя бліжэй да краёў балотаў. У цэнтральнай частцы балотаў такія пласты торфу

характэрыйзуюца пераважна вялікай таўшчынёй. Раскладзе-насьць і попельнасьць іх найчасцьцей вельмі мала розыніцца ад пластоў торфу, якія ляжаць вышэй і ніжэй. Таму, у гэты ксэратэрмічны пэрыяд, які выклікаў у некаторых геаграфічных зонах спыненне адкладаў торфу й засяленне балотаў лясной расыліннасьцяй, торфаўтарэнне на тэрыторыі Карэліі ішло даволі інтэнсіўным шляхам. Такое звязвішча, як відаць, нельга тлумачыць асобнымі мясцовымі гідралягічнымі фактарамі. Не адкідаючи наяўнасьці магчымаў гэткіх умоў, трэба ўважаць, што наогул кліматычныя ўмовы ў суббарэяльны пэрыяд на тэрыторыі Карэліі былі адменнымі ад кліматычных умоваў больш паўдзённых шырыняў. Вось чаму на тэрыторыі Карэліі й Кольскай паўабтокі ня толькі не запыніліся адкладанне торфу, але, наадварот, у суббарэяльны пэрыяд мусім канстатаваць даволі шырокое ўтворэнне балотаў.

Што да ўмоў больш паўдзённых шырыняў, дык у гэты пэрыяд мы маем вялікае пашырэнне мяшаных дубовых і наагул дубовых лясоў. Бяручы на ўвагу асаблівасць натуральна-гістарычных умоў тэрыторыі Карэліі, трэба меркаваць, што прадстаўнікі мяшанага дубовага лесу ня мелі тут вялікага пашырэння. Зь літаратурных крыніц аўтары выгаджі да-лёкага заносу пылку дрэвавых пародаў. На балотах Карэліі мы знаходзім у торфе вельмі абмежаваную колькасць пылко-вых зярнітаў мяшанага дубовага лесу. Такім чынам, калі гэтыя пароды лесу й заходзілі больш на поўнач ад сучаснай мяжы іх пашырэння, дык, трэба меркаваць, толькі паособнымі гнёздамі.

Уважліва разглядаючы пылковыя спектры дрэвавых пародаў суббарэяльнага пэрыяду, мы сутыкаемся зь цікавым момантам — даволі значным пашырэннем алешины. Гэтае, на першы пагляд парадаксальнае, звязвішча — разъвіцьцё вільготалюбнай пароды ў ксэратэрмічны пэрыяд, — добра тлумачыць Д. Герасімаў. Паводле ягоных досьледаў на эўтрофных балотах Цвярской губ., колькасць алешины даходзіць да 60%. Пашырэнне яе аргументуваецца тым, што падсохлыя тарфянікі ў суббарэяльны пэрыяд пакрываюцца гэтай вільготалюбнай пародай таму, што толькі там алешина магла зна-

ходзіць сабе патрэбную колькасць вільгаты. Адгэтуль пылковыя зярніты алешины разносіліся ветрам і траплялі ў тыя тарфянікі пласты, якія мы цяпер аналізуем ды думаєм, чаму алешина, гэтае вільготалюбная парода, даволі значна бытала пашыраная ў ксэратэрмічны — суббарэяльны пэрыяд.

Субатлянтычны пэрыяд, зь вільготным і ўмяркаваным ліматам, характарызуецца абсалютным мінімумам бярозы ды перавагай хвоі над усімі дрэвавымі пародамі. Прадстаўнікі мяшанага дубовага лесу дзе-ні-дзе яшчэ сустракаюцца ў першай палове гэтага пэрыяду, але хутка канчальна зынікаюць. Таксама арэшнік значна зымішаецца ў другой палове пэрыяду, а мясцамі ў зусім зынікае. Для гэтага пэрыяду будзе характэрным абсолютны максымум елкі, а пасля, ейны заняпад, праз які гэтае дрэвавая парода прыходзіць да цяперашняга свайго пашырэння.

Такім чынам, утворэнне балотаў паўночна-заходнія Эўрапейскай часткі СССР мае быць у гэтым парадку:

1. Балоты паўночнай часткі Кольскай паўабтокі ўтворыліся ў суббарэяльны, а паўдзённай часткі ў атлянтычны пэрыяд.
2. Балоты паўночнай часткі Карэліі ўтворыліся ў атлянтычны пэрыяд.
3. Пачатак утворэння балотаў сярэдніяй і паўдзённай частак Карэліі належыць да барэяльнага пэрыяду.
4. Пачатак утворэння балотаў калія Пецярбурга прыпадае на прадбарэяльны пэрыяд.

Увесе́ль час кажам „літоўскі, ліцьвін”, але гэта толькі заместа „беларускі, беларус”, бо ў 1510 годзе пра запраўдную этнографічную Літву ніхто й не сышаў; яшчэ Рэй у 1562 годзе ліцьвіном беларуса называў, а ў Маскве й у XVII стагодзьдзі „литовскі” то-ж, што беларускі.

АЛЯКСАНДРА БРУКНЭР (A. Brückner)
("Rusko-Polski rękopiś roku 1510",
Slavia VII. I.)

БАГДАН АНІШЧУК

Ад Вільні да Krakava

Да дыскусіі пра беларускае малярства ў старой Польшчы

Падчас украінскага навуковага звезду ў Нью Ёрку з прычыны 80-годзьдзя Навуковага Таварыства ім. Т. Шэўчэнкі й 35-годзьдзя Украінскай Акадэміі Навук, сп. Д. Гарняткевіч чытаў 27 сінэхня 1953 г. рэфэрат „Сучасны стан рэстаўрацыі стараўкраінокіх малюнкаў у катэдры ў Krakave”. У сваім рэфэрце сп. Гарняткевіч трymаўся далей свайго старога й хвальшывага пагляду аб гэтым, што старыя бізантыйскага стылю фрэскі ў касьцёлах Польшчы — у Krakave, Сандоміры, Любліне ды іншых местах — належаць да украінскага мастацтва. У дыскусіі пасъля гэтага рэфэрату забіраў голас др. У. Сядура, які канкрэтнымі фактамі й довадамі выявіў усю беспадстаўнасць гэтых цверджаньняў.

Др. Сядура на пачатку прыгадаў агульна ведамыя гісторычныя факты з Ягайлавага жыцця пра тое, што ён радзіўся, рос і выгадаваўся ў Беларусі й там-жа пазнаўся зь беларускім царкоўным і сьвецкім мастацтвам. Як сьветчак лепапісы, адмысловыя капэлі беларускіх із струннымі інструментамі музыкаў запрашаліся на каралеўскі двор, каб цешыць Ягайлу беларускім съпевамі й музыкай. Выгадаваўшы з маленства свой мастацкі густ вылучна ў беларускім асяродзьдзі, Ягайла ўжо праз усё сваё жыццё насіў у сэрцы нясьцерты ўспамін пра сваю бацькаўшчыну ды тамашніх тварцоў мастацкіх каштоўнасцяў.

Вось дзеля гэтага, калі заіснавала патрэба ўпрыгожыць Krakauскі ды іншыя польскія касьцёлы, Ягайла, памятуючы высокамастацкія абрэзы зь беларускіх цэркваў, запрасіў раздімых сабе маляроў-мастакоў зь Беларусі на працу да сябе ў Польшчу. Аб гэтым факце вымоўна сьветчак захаваныя рахунковыя кнігі Ягайлавага каралеўскага двара, дзе, між іншым, прыгадваецца й ведамае ў тагачаснай Вільні прозвішча маляра Владыкі, а беларускія мастакі азначаюцца як „*pictores Ruthenici*”. Пра беларускае паходжанье мастакоў, каторыя некалі ўпрыгожылі польскія сьвятыні, сьветчак і стара-беларускія напісы ды захаваны ў люблінскім касьцеле

надпіс з 1413 г. іменем аднаго з маляроў — **Андрэй**. Аб прыгаданым пераканаўча пісаў у сваёй манаграфіі польскі дасьледнік старога беларускага мастацтва ў Польшчы В. Лушчкевіч¹). У сваёй працы гэты аўтэктыўны польскі дасьледнік, пад ціскам бяспрэчных фактаў, кіруючыся навуковым сумленнем, шчыра прызнаў беларускі харектар фрэскаў Krakauскага касцёла:

— „Касцёла гэтая паводле свайго стылю ня была ўзгодненая з вымогамі бізантыйскага канону разъмяркаваныя насьценных малюнкаў, што напэўна спрычыніла немалыя клопаты запрошаным для размаляванья яе беларускім маляром” („*malarzom białoruskim*“)².

Гэтак навет некаторыя польскія дасьледнікі яшчэ ў мінультым стагодзьдзі адкрыта вызнавалі беларускае паходжаныне касьцельных бізантыйскіх абразоў у этнографічнай Польшчы.

Гэткай-жэ думкі аб беларускім паходжанні старога фрэскавага мастацтва ў Польшчы трymаюцца й нямецкія вучоныя, прыкладам др. Іппэль³). Пасълядоўна дэвідзіць гэтае самае й ведамы расейскі гісторык мастацтва I. Некрасаў у колькіх сваіх працах⁴). Нарэшце, да прызнаныя беларускага паходжаныя й харектару старых бізантыйскіх абразоў у Польшчы схіляюцца й найбольш аўтэктыўныя ўкраінскія дасьледнікі. Гэтак, прыкладам, М. Грушевська⁵), дасьледуючы паходжанье згаданых фрэскаў, прыйшла да выніву, што хоць тэрмін „рускі“ можна тлумачыць і як беларускі, і як украінскі,

¹) W. Łuszczkiewicz. *Malarstwo religijne w Polsce. Encyklopedia kościelna*. Wyd. przez Michała Nowodworskiego, Tom XII, Warszawa, 1880.

²) Там-жа.

³) Dr. Albert Ippel „Zur Weissruthenischen Kunst”, *Weissruthenien* herausgegeben von Walter Jaeger, Berlin, 1919.

⁴) Прывадаем тут некаторыя працы I. Некрасава: а) Візантыйское и русское искусство, 1924, М. Стр. 78-90, б) Древнерусское зодчество XI-XVII веков, 1936, М., в) Древнерусское изобразительное искусство, 1937, Москва, г) Возникновение московского искусства. 1929, М. (Раздзел 4-ы прысьвечаны беларускай архітэктуры).

⁵) М. Грушевська. „Причинки до історії рускай штуки в давній Польшчы (етнографічні)”, в томе LI, в I. , Записок Науковага Товарыства імени Шевченка”, Львів, 1903.

аднак, піша яна, трэба пагадзіцца з польскім дасьледнікам В. Сакалоўскім⁶) што да віленскага паходжання мастакоў-маляроў кракаўскае капліцы. Грушэвська съцвярджае таксама, што пры дварох Ягайлы й Казімера Ягайлавіча беларускае мастацтва мела бяспречную перавагу над украінскім. У працы М. Грушэвськай наагул асабліва прыемным зьяўляеца свабоднае ўжыванье тэрмінаў „беларускае мастацтва”, „беларускае малярства” й г. п. Якім кантрастам зьяўляеца прыгаданае, раўнуючы да дзеякіх сіньняшнік украінскіх галасоў, якія яшчэ ў сярэдзіне нашага стагодзьдзя, усьлед за некаторымі расейцамі, пробуюць адмаўляць апрычоную беларускую архітэктуру й малярства, г. зн. тое, што ў дачыненыхі да іх самых робяць тыя-ж расейцы.

У беларускай мастацтваведзе пытаньне аб беларускім характары бізантыйскіх аброзоў у Польшчы ўжо даўно вырашанае пазытыўна й пераканальна як у працах стрэйшых ведамых мастацтваведаў М. Шчакаціхіна⁷) й М. Касцяровіча⁸), гэтак і ў працах маладзейшых беларускіх навуковых працаўнікоў у гэтай галіне, як Сымон Брага⁹) ды Глыбінны¹⁰).

Аб беларускім мастацтве ў даўнейшай Польшчы друкаваліся таксама матар'ялы ў беларускіх і іншых навуковых выданьнях у Задзіночаных Штатах Амэрыкі¹¹).

⁶) M. Sokołowski. Dwa gotykuzy, wileński i krakowski, w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych. „Sprawozdania do badania historyi sztuki w Polsce”. Akademija Umiejętności w Krakowie, t. VIII, zeszyt I i II, 1907.

⁷) а) М. Шчакаціхін. Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва. Том I. (Курганавыя старажытнасці і скарбы. Архітэктура XII стагодзьдзя. Замкавае і ваеннае будаўніцтва. Беларуская готыка). Выданьне Інстытуту Беларускай Культуры, 1928, Менск.

⁸) М. Шчакаціхін. Беларускае мастацтва ў гістарычна-археалагічнай літаратуры. Адбітак з „Полымя”, Менск, 1927.

⁹) М. Касцяровіч. Беларускае малярства ў Польшчы. „Маладняк” № 6, 1925 Менск.

¹⁰) Сымон Брага. Рукою Андрэяўай. Беларускае малярства ў Польшчы. Літаратурна-мастацкі часапіс „Шыпшына”, № 2, Рэгенсбург, 1946.

¹¹) У. Глыбінны. Старажытныя школы беларускага малярства. Ілюстраваны часапіс „Новы Шлях” № 4, 1944, Менск, а таксама „Вытокі беларускага мастацтва”, „Беларуская Газета” № 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 1943 г. Менск.

¹¹⁾ Глядзецце працы др. У. Сядуры „Беларускае малярства”. Часапіс

Гэтак, нават гэты вельмі няпоўны пералік некаторых толькі працаў съветчыць аб tym, што ўжо здаўна ёсць сяняння ў наўцы замацаваўся пагляд пра беларускі характар згаданых аброзоў у Кракаўскай ды іншых капліцах і касьцёлах Польшчы. Да гэтага выснаву прыходзіць кожны сумленны й аб'ектыўны навуковец, які разважна ўзважвае ўсе наяўныя гістарычныя факты.

На вялікі жаль, сп. Гарніяткевіч, які выступаў у дыскусіях Камісіі ня выявіў так неабходнае для кожнага навукоўца якасці — навуковае сумленнасці. Наўсуперак усім гістарычным фактам і лёгіцы, ён згарыў ў сілком вылучыў кракаўскія ды іншыя касцельныя фрэскі з агульнае гісторыі старога беларускага мастацтва й зусім беспадстаўна ды бяспраўна зацічыў іх да малярства ўкраінскага. А калі др. Ул. Сядура выявіў у сваім выступленыні ўсю беспадстаўнасць украінскіх прэтэнзіяў на гэтую важную дзялянку гісторыі беларускага малярства, падмацоўваючы свае мяркаваныні дакументамі і выказванынімі расейскіх, польскіх, нямецкіх ды нават украінскіх вучоных, як згаданая М. Грушэвська, дык сп. Д. Гарніяткевіч, заместа адказу па сутнасці, пачаў адмаўляць існаванье беларускага мастацтва наагул.

— Я, — казаў сп. Гарніяткевіч, — адкажу на ўсё гэта вельмі проста. Паліхромія мусіць быць звязаная з існаваньнем архітэктуры й малярства. Але я нічога ня ведаю пра існаванье беларускага архітэктуры й малярства. Дзе яны? — патэтычна звярнуўся да слухачоў гэты прадстаўнік украінскага мастацтваведа, съцвярджаючы гэтым запытаньнем поўную сваю няведу ў дачыненыхі да мастацтва братняга народу.

Тут ён, як на доказ, спаслаўся быў на колішнюю заяву др. Я. Станкевіча, быццам усе архітэктурныя й мастацкія помнікі ў Беларусі зьнішчаныя на працягу вякоў ваенных навалаў, што, зрешты, ня съветчыць аб tym, каб іх ня было. На падставе гэтага, больш чым сумлеўнага, што да дакладнасці перадачы думкі др. Станкевіча, съцвярджаючы, сп. Гарніяткевіч зрабіў усёткі выснаву, што гэткіх помнікаў запраўды ні-

Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва „Запісы” № 2(4), 1953, Ню-Ёрк, а таксама таго-ж аўтара „Історыя беларускага искуства”, „Новы Журнал”, книга 36, 1953, Ню-Ёрк.

колі ня было, накш кажучы, съцьвердзіў тое, што яму надтā хацелася-б съцьвердзіць. І др. Сядура, адказваючы на згаданае, выявіў свой шчыры жаль з прычыны аж гэткага няведання й запяречаньня сп. Гарніткевічам факту існаваньня беларускага мастацтва, хоць кожнаму сумленнаму дасьледніку ўсходня-эўрапейскага мастацтва добра ведамыя гэткія помнікі беларускага архітэктурнага мастацтва, як Смаленскія цэрквы на Сымядыні, Пётрапаўлаўская й Іёна-Багаслоўская ды Свірская цэрквы канца 11 й пачатку 12 ст., Добравешчанская царква ў Віцебску, хорам съв. Сафіі, Слаская царква й Барысаглебскі манастыр у Полацку, а таксама Калоская царква ў Горадні ў кубічным бізантыйскім стылі каменнага будаўніцтва. Замкі ў Наваградку, Троках, Лідзе, Міры, Крэве й інш. з 13 стагодзьдзя рэпрэзэнтуюць сваесаблівыя адмены беларускае готыкі. 16-ае стагодзьдзе прынесла на Беларусь рооквіт архітэктуры раманская рэнэсансу ў выглядзе арыгінальных самабытна-беларускіх чатырывашковых позна-гатыцкіх пабудоваў на аснове перапрацаваных бізантыйскіх плянаў (г. зв. цытадэльны хорам, прыкладам, Бэрнардынскі касцёл у Вільні). Сынкавіцкая царква ў Слонімшчыне, Мала-Мажэйкаўская ў Лідчыне ды Супрасльскі манастыр з царквою ў Беласточчыне — съветкі далейшага разьвіцця беларускага архітэктурнага рэнэсансу на аснове беларускае готыкі. Пазынейшае запанаваныне палацавага й хорамнага плянаў над ваенна-замкавымі стварылі беларускую архітэктурную школу ў Полацку й прывялі да панаваньня велічнага клясычнага стылю двувышковай базылікальной пабудовы з трансептам ці без яго ў вадзін ці ў тры нэфы. 18-ае стагодзьдзе прынесла ў Беларусь новы стыль — барок. Самабытныя народныя стылі далі шмат прыгожых вузораў у драўляным будаўніцтве ў Віцебшчыне, Магілеўшчыне й Случчыне, а Ваўкаўская й Гомельская цэрквы — высокія ўзоры народнага будаўнічага мастацтва ў нацыянальным стылі.

Дзеля спачатнага азнаёмленьня зь беларускай архітэктурой мы паразілі-б сп. Гарніткевічу зазірнуць у друкаваную ў Нью-Ёрку працу др. У. Сядуры „Беларуская Архітэктура”¹²⁾.

¹²⁾ Д-р У. Сядура. Вытокі беларускага мастацтва. Беларуская архітэктура. Часапіс Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва „Запісы”, № 2, Том I, 1952, Нью-Ёрк, Ст. 71-87.

А дзеля больш дакладнага вывучэння беларускае архітэктуры паразім яму прачытаць „Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва” М. Шчакаціхіна. Што да беларускага малярства, дык паразім сп. Гарніткевічу перагарнуць самперш згаданыя ўжо „Запісы” № 2(4) за 1953 г. ды на бачынах 80-93 прачытаць працу таго-ж др. У. Сядуры „Беларускае малярства”. Калі-ж наагул гаварыць аб працах на гэтую тэму, дык адзін пералік іхных назоваў ахапляе колькі дзесяткаў бачынаў машиновага тэксту. Гэткая бібліографія, між іншага, ужо ўкладзеная др. У. Сядурам, як дадатак да падрыхтаване ім-жа яшчэ ў Нямеччыне сынтэтычнае працы ў нямецкай мове „Die Weissruthenische Kunst”.

Нарэшце, варта яшчэ адцеміць, што сп. Гарніткевіч у сваім адказе на паважныя й навукова абургунтаваныя закіды карыстаўся ў зусім ненавуковымі мэтадамі. Гэтак, прыкладам, ён заявіў, што расейскі дасьледнік Сабалеўскі нібы называў старыя фрэскі ў Польшчы ўкраінскімі. На самай справе А. І. Сабалеўскі называе іх у стылі расейскае тэрміналёгіі — „рускімі”.¹³⁾ Аднак, усульед-жа сп. Гарніткевіч запэўніў, што з паглядамі расейскіх вучоных ён наагул лічыцца ня можа, бо ведае іхню тэндэнцыю насыць. Гэтым разам ён меў на думцы мастацтваведа І. Някрасава, які якраз вырозыніваецца сярод расейскіх вучоных сваёй аб'ектыўнасцю, не падзяляе вялікадзяржаўніцкіх паглядаў і ў сваіх працах скроў падчыркувае высокі ўзровень старога беларускага мастацтва, ягоны ўплыў на расейскае мастацтва, а што галоўнае — уважае старыя бізантыйскія абрэзы ў Польшчы за незапярэчліва беларускія. Тут сп. Гарніткевічу зусім бракавала лёгкі і пасълядоўнасці. Ягонае запяречанье навуковае праўды І. Некрасава й згода з А. Сабалеўскім у гэтым выпадку нагадвае дзеяньяне паводле ведамай афрыканскага-готэнтоўскай маралі: Калі я ўкраў у суседа карову — гэта добра, калі-ж ён украў у мяне — гэта ўжо дрэнна.

Зусім не даводзіць украінскасці мастакоў, якія ўпрыгожвалі Кракаўскую катэдру, і прыгаданы сп. Гарніткевічам факт, быццам адзін зь іх асеў пазыней у Перамышлі. Калі гэтак і бы-

¹³⁾ А. И. Соболевский. Русские Фрески в Старой Польше. Издание Московского Общества по исследованию памятников древности при Московском Археологическом Институте. М. 1916 г.

ло, дык гэта съветчыць аб высокай ацэне здольнасьцяў нашых мастакоў тагачасным грамадзтвам і аб tym, што слава іхная разыходзілася далёка за межы Krakava, калі іх запрашалі на сталую працу і ў іншыя месцы. Вось-же магло стацца, што ў пошуках высокіх заробкаў дзе-хто з нашых мастакоў і асеў, хай сабе і ў згаданым Перамышлі, tym балей, што ўсё гэта дзеілася ў межах тae-ж дзяржавы. Але прыгаданы сп. Гарняткевічам факт зусім ня съветчыць аб tym, што беларускі мастак, трапіўшы ў чужыя месты, зрокся ѹ свае бацькаўшчыны ѹ сваіх малярскіх звыкаў, вырабленых ім у тагачаснай беларускай малярскай школе.

Праўда, гэтым разам сп. Гарняткевіч ужо ня ўжываў у сваіх довадах прозвішча Гальшанская і абмежыўся адно імем фундатаркі касцёлу ў Krakave — Сонькі. Калі-ж др. Сядура назваў ейнае поўнае прозвішча й зазначыў паходжанье ейнага роду з беларускіх Гальшанаў, дык сп. Гарняткевіч не знайшоў быў нічога лепшага адказаць, як спаслацца на Кіеўскую, пахаваную там, съятую Соньку. Аднак, як нам ведама, Сонька Гальшанская ніколі ня была кананізаваная съятой і, наагул, ніколі ў Кіеве пахаваная ня была, дык і гэты довад сп. Гарняткевіча стаўся адно красамоўным съветчанынем непаважнасьці ўсіх ягоных довадаў наагул.

Пасля сп. Гарняткевіча выступаў іншы ўкраінскі мастактвазнаўца, праф. О. Повстенка, які пад ціскам пераканальных фактаў, прыведзеных др. Сядурам, мусіў апраўдацца перад беларусамі, што тут ня было імперыялістычных намераў ды што праўду маюць абодвы — і сп. Гарняткевіч, і др. Сядура. Не запярэчаючы факту запросінаў мастакоў з Vільні, праф. Повстенко зрабіў дапушчэнне, што гэта маглі быць украінскія мастакі — уцекачы з Кіева ад татарскае навалы, якія ѹ аселі былі на стала ў Vільні. Аднак, ніякіх довадаў гэтакага нязручнага й складанага мяркаванья няма, tym балей, што паміж разбурэннем Кіеву Батыям у 1240 г. й часам зъяўлення ў Krakave першых беларускіх мастакоў у 1393-94 г. г. мінула больш чымся паўтараста гадоў. А падругое, помнікі малярства былі ведамыя ѿ Беларусі ѹ да Батыявай навалы, яшчэ ѿ 12 стагодзьдзі. Фрэскі Полацкага Барыса-Глебскага манастыра ѹ Смядынскія роспісы ѿ Смаленску съветчачы аб вельмі раннім самастойным беларускім малярстве, узоры

якога ўжо тады зусім мала нагадвалі кіеўскія ці наўгародскія формы, вызначаючыся выразным нахілам да заходнезўрапейскіх формаў у арнамэнтаваных дэталях. Фрэскі-ж Троцкага замку з 14 ст. былі багатыя паліхроміяй бізантыйскага стылю. Гэткая паліхромія, шляхам вырабленых мастакіх традыцыяў прыйшла зь Беларусі ѿ 14-15 ст. ст. і ѿ Польшчу, съветчачы аб суцэльным, пасълядоўным і нясупынным працэсе развіцця беларускага малярства. Працэс гэты на ўсім сваім працягу належыць да гісторыі беларускага народу. Вось чаму спроба праф. О. Повстенка пагадзіць два супротивленчыя пагляды не магла мець удачы. Запраўдная навука ня можа ісці на кампрамісі.

Субег усіх гісторычных фактаў і матар'ялаў, як і найнаўежшыя дасьледваныні характару малярскіх роспісаў у старой Польшчы, цалкам пацьвярджаюць беларускі характар, паходжанье ѹ асаблівасці гэтых абразоў ды адкідаюць усе ненавуковыя, штучныя, тэндэнцыйныя пабудовы. Выступленне сп. Гарняткевіча не зъяўляецца вынятковым сярод украінскіх навукоўцаў. Яно становіць сабою толькі чарговую спробу ѿ доўгім ланцугу безпадстаўных спробаў прысабечыць сабе красу ѹ сілу нашае мінулае культуры. Беларусам ужо прыходзілася адбіваць падобную спробу на зъезьдзе украінскіх пісьменьнікаў у Байроце, Нямеччына, у 1946 г., калі ўкраінец Юры Косач у сваім рэфэрэце, як і ѿ артыкулах у розных украінскіх часапісах, спрабаваў перахапіць гэткіх незабыўных дзеячоў беларускага культуры, як Кірыла Тураўскі, Францішак Скарына, Васіль Цяпінскі, Сымон Будны, Сымон Полацкі, Лаўрэн Зізані ды інш. На згаданым у сувязі з выступленнем сп. Гарняткевіча ўкраінскім навуковым зъезьдзе ѿ Нью-Ёрку з падобным тэндэнцыйным съцверджаньнем выступіў праф. Чубаты, называючы нашага старажытнага пісьменьніка Кліма Смаляціча „украінцам“. Гэткія прэтэнзіі ня толькі ня спрыяюць множанню навуковае праўды, але ѹ засыцяць давыненныя абодвух народаў.

Выступленне др. У. Сядуры ѹ было належным навуковым адказам на адну з гэткіх беспадстаўных пабудоваў, мета якіх — перахапіць нашу культурную спадчыну.

Z A U E M K I

ЛІКВІДАЦЫЯ ПОЛЬСКАГА ПЫТАНЬЯ НА БЕЛАРУСКИХ ЗЕМЛЯХ

Польскі эканамісты-сацыялёг, былы праф. віленскага ўнівэрсытэту др. Ст. Свянеўч, у вадной з сваіх нядзяўна надрукаваных працаў*) дае цікавы разгляд і ацэну тых сацыяльных і нацыянальных пераменаў, якія сяняня адбывающа на просторах былога Вялікага Княства Літоўскага (дакладней — Беларусі й Летувы) у выніку падзеяў апошніх сусьветнай вайны ды бальшавіцкай улады на гэтых землях.

Хоць на шмат якіх цьверджаннях праф. Свяневіча й зазначаєцца тыпова польські пагляд на справу, ды ўсё-ж спроба харектарыстыкі сацыяльна-нацыянальнай структуры ў мінулым, і асабліва спроба ацэны кірунку сучаснай гісторычнай эвалюцыі на землях Беларусі ды мяркаваньні на будучыню дастаткова цікавыя, каб да іх бліжэй ды крытычна прыгледзіцца.

Праф. Сьвянеўіч у сваёй даўжэйшай працы пра „Гаспадарчу пазыцыю земляў Вялікага Княства Літоўскага” піша:

„На працягу гісторыі трывалыя клясы былі шкілетам сацыяльной струк-

*) Prof. Dr. Stanisław Świątniewicz: Pozycja gospodarcza ziem W. Ks. Litewskiego. Cykl wykładów: Dzieje Ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Alma Mater Vilnensis. Londyn 1953.

туры Вялікага Княства Літоўскага: земляўласнікі, сяляне й жыды. Спэцыфічай асаблівасцю сацыяльнай гісторыі Вялікага Княства Літоўскага было тое, што гэтыя трох клясы, якія выконвалі трох розных грамадзкія функцыі, развіліся адна-часна й як трох адменных моўна, нацыянальна дый нават і рэлігійна, групы. Жыды былі яшчэ толькі асобнаю рэлігіяй і нацыянальнасцю, але ёсць асабнаю клясаю, каторая зай-малася гандлёвым пасярэдніцтвам. Земляўласнікі, г. зн. лятувіска-руская шляхта, амаль цалком перанялі польскую мову й культуру дый ста-лі неадлучнаю часткаю польскага народу. Сяляне спалянізаваліся ў большай масе на ўсім або частках прастораў паветаў Віленскага, Лідз-кага, Ашмянскага, Троцкага, Браслаўскага, Ковенскага, Язераўскага, Кейданскага й Вілкамірскага. На паўдзённа-заходні мяжы Вялікага Княства Літоўскага з Падляшшам дый Мазоўшам, на абшары былога Троцкага ваяводзтва, польшчына яшчэ раней умацавалася сярод вяс-ковага жыхарства паветаў Аўгустоўскага, Сувальскага й (часткова) Сейнелскага. На засталай тэрыторыі яны пераважна захавалі ў хатнім жыцці беларускую ці лятувіскую мову й на пачатку гэтага стагодзьдзя далі сацыяльнную базу для раз-віцця нацыянальных рухаў: ляту-віскага й беларускага. Лык асаб-

шіасцяй кожнай нацыянал наасі і
Вялікага Княства Літоўскага на па-
чатку эвалюцыйнага працэсу, які
распачаўся пасля першай сусьвет-
най вайны, была іхная **сацыяльная**
аднакліясавасць...

„Найбóльшую ролю ў фармаваньні гісторыі сыграла земляўласцівта. Была гэта гісторыятворчая кляса ў поўным значэнні гэтага слова. Ёй належыла ўпраўная зямля й лясы, як і палітычныя функцыі; прынамся ў пару Рэчыпаспалітай да падзелу. Зь ейнага ўлоніня паўставалі вялікія magnaцкія маёмы. Гэтая кляса, што вырасла зь лятувіскага й рускага баярства („рускага” аўтар ужывале ўсюды ў значэнні „беларускага” Р. М.), прыняла польскую культуру й рымска-

каталіцкую веру, дыў стала часткаю польскага народу. Ейная вага ў палітычнай і культурнай гісторыі Літвы была аграмадная. З атмасфэры гэтых двароў і дваркоў вырасталі вялікія ідэі й вялікія творы мастацтва... Нягледзячы на прыняцьце польскай культуры й мовы, роля гэтай кляса ня была абмежаная толькі да польскага й клясава-земляўласныцкага жыцця. Для ўсіх палітычных і культурных рухаў, каторыя разъвіваліся на землях было-

працягнуло апошніх 150 гадоў, даставу-
ляла яна правадыроў і інтэлектуаль-
ныя сілы. Было гэта ня толькі ў
вадносінах да паўстанняй і тай-
ной польскай асьветы за царскіх
часоў, але й у вадносінах да адра-
дзэнчых рухаў: лятувіскага й бела-
рускага, розных кірункаў сацыяліз-
му, а нават бальшавіцкай сацыял-
дэмакрацый. Фэлікс Дзяржынскі
быў-жа-ж земляўласнікам з-пад
Менску. Земляўласніцкая кляса ня

зямлёю, як селянін расейскі. Гэтая рэзьніца ў псыхалягічным настайленын ёсьць вынікам адменных ліній аграрнага разьвіцця Масквы й Вялікага Княства Літоўскага. На абрашарах вялікарускіх пераважала „общына”, якая ў некаторым сэнсе была таксама астаткам татарскай падаткавай арганізацыі, калі тымчам аграрны лад Вялікага Княства Літоўскага быў вынікам вялікай рэформы, пераведзенай Жыгімонтам Аўгустам каля 1560 г., а ведамай у гісторыі пад назовам „валочнай памеры”. Гэтаксама прыгон у Рэчыпаспалітай меў іншыя харктар, як у Рәсеi, дзе сваім тыпам збліжаўся да навольніцтва. Магчымасць прадаваньня сялян аддзельна ад зямлі было заведзена на землях Вялікага Княства Літоўскага толькі пасля распадзелаў (Рэчыпаспалітай). Дык калектывізацыйная палітыка савецкіх уладаў мае да чынення гэтта зь іншым людзкім матар'ялам, як той, што існуе ў вялікарускай вёсцы.

„Колькі лятувіскіх сялян на Коўнішчыне й Жамойці, а польскіх на Віленшчыне зможа ператрываць сучасную сістэму сталых дэпартыяцый — цяжка прадбачыць. Калі савецкае панаванье ператрывае яшчэ дзесяць гадоў, дык магчыма, што гэтая кляса, якая ёсьць носьбіткаю традыцыяў kraю, будзе таксама цалком злыквідаванаю. Выглядзе, што беларускі селянін усё-ж ператрывае. Магчыма, што беларускае сялянства, найлічнейшая сацыяльная й этнічная група земляў Вялікага Княства Літоўскага, ёсьць клясаю будучыні й з гэтай клясъю некалі, у лепшых часох, выйдуць людзі, якія звязаныя нанава зырваную нітку гісторыі. Таксама магчыма, а нават

больш праўдападобна, што вядучая роля ў будучыні будзе належаць да таго слою меставой інтэлігенцыі, каторы цяпер творыцца ў сувязі з савецкім апаратам адміністрацыі й плянаваньня. Аднак мы мала ведаем пра спэцыфічныя свомасці й мэнтальнасць гэтага праслоікі. Можым толькі сцьвердзіць, што ён становіць нязнаны нам, але, магчыма, важны элемэнт булучай сацыяльной гісторыі”.

Гэткія пагляды праф. Сівяневіча. Ягоная схема сацыяльна-нацыянальнай структуры ВКЛ, як бачым, вельмі й вельмі ўпрошчаная. Яна толькі вельмі прыблізна можа падыходзіць да апошняга стагодзьдзя існаваньня Вялікага Княства, але цалком не алказвае да стагодзьдзя напр. XIV-XVI, калі ніякога паважнайшага польскага элемэнту ў ВКЛ наагул ня існавала дык ня было яшчэ паліянізацыі беларускага баярства. Дык і жыды як паважнайшы ганллёва-еканамічны фактар у сацыяльной структуры ВКЛ паявіліся не ад пачатку існаваньня гэтага Княства. У канцы-ж ВКЛ яны хоць былі й вельмі моцныя эканамічна, аднак не становілі вылуччай групы мешчанства Беларусі. Хоць жыдоўская мешчанства эканамічна й пераважала бяспречна над беларускім (у некаторых местах нават і лічбова) дык аднак-ж аж пад самы канец Вялікага Княства й беларускае мешчанства прайвяляла значную гаспадарчую актыўнасць, асабліва ў галіне рамёслу, а таксама й у культурна-рэлігійных спраўах адыйгывалася сваю не малую ролю. Хопіць прыпомніць хоць-бы актыўнасць і палітычную вагу ў сваю пару праваслаўных рэлігійных братваў беларускіх местаў.

Перавялічвае моцна праф. Сівяневіч і размежы паліянізацыі беларускага сялянства. Пакідаючы на боку Коўнскі, Язераўскі ды іншыя лятувіскія паветы, пра пералічаныя аўтарам беларускія трэба сказаць, што ў іх толькі ў некаторых мясцох, толькі вельмі павярхоўна й толькі частка беларускага каталіцкага сялянства была прыпалячаная. Найчасцей уся „паліянізацыя” выявлялася толькі ў тым, што беларускія сяляне каталіцкага веравызнання згодна з прывітаю ім каталіцкім польскім духавенствам тэрміналёгіяй называлі сябе людзімі „польскай веры”. Аднак папольску яны найчасцей зусім ня ўмелі гаварыць, дык па сваіх звычаях, народна-этнічнай культуры й традыцыях нічога супольнага з палякамі ня мелі. Некаторая паліянізацыя праявілася толькі ў вельмі абмежаных сялянскіх прасторах вынятковага паларажэння, як напр. селішчы пад самаю Вільніяй, дык і там яна была проблематычна.

Дык нас гэтая цікавіць ня столькі аўтарава ацэна былога нацыянальнага стану „земляў ВКЛ”, колькі ягоная ацэна паларажэння сучаснага ды выснавы на будучыню. У гэтай справе набходна падчыркнуць аўтарава сцьверджаньне: „выглядае, што беларускі селянін аднак ператрывае” дык дапушчэнне, што „магчыма беларускае сялянства ёсьць клясаю будучыні” земляў ВКЛ.

Факт сяняння бяспречны, што венныя падзеі дык сучасны расейска-бальшавіцкі рэжым ліквідуюць польскую пытаныне на землях Беларусі сістэматачна, грутоўна й назаўсёды. Ліквідацыя гэтая на прасторах цэнтральнай і усходніх Беларусі праводзілася ўжо перад

апошняй сусветнай вайной. На землях Беларусі заходнія, якія тады былі яшчэ пад Польшчу, яна распачалася з самага пачатку апошняй вайны.

Адразу з заніццем бальшавіцкаю арміяй земляў Заходніх Беларусі, як ведама, эвакуавалася-ўцякла значная частка навезенага з Польшчы польскаю ўладаю польскага чыноўніцтва элемэнту дык і мясцовыя земляўласнікі. Хто з іх зastaўся — былі пазней дэпартаваны, сасланыя бальшавікамі, асабліва грунтоўна — польскія асаднікі.

Пасля бальшавіцкай рэакупацыі земляў Беларусі й канца апошняй вайны ліквідацыя польскага элемэнту ў БССР была праводжаная да лейшымі масавымі вывазамі-дэпартациямі (разам з ні менш масавымі вывазамі й беларускага жыхарства) дык была ў поўнасці завершаная шляхом праведзенай вымены польскага жыхарства БССР на беларуское з Польшчы. У выніку гэтай вымены астачы польскага элемэнту на землях Беларусі былі злыквідаваныя цалком дык, пасля закончанага перасялення, была аднятая й праўная падстава яго афіцыяльнага існаваньня. Мы ведаем, што пры нагодзе праведзенага перасялення паміж БССР і Польшчу і некаторая частка беларускага жыхарства зь Беларусі падала сваю нацыянальнасць за польскую, ды пераехала ў Польшчу, дзе спадзівалася больш лагоднага палітычнага рэжыму.

Гэткімі псеўдо „польскімі” перасяленцамі асабліва густа заселенныя землі Усходніх Прусій, якія трапілі ў межы сучаснай польскай дзяржавы. Дык ліквідацыя польска-

га элемэнту на землях Беларусі (за выняткам, зразумела, далучанай да Польшчы Беласточчыны) сяньня факт ужо гістарычна дакананы ледзь не ад дзесяці гадоў. Прэса БССР сяньня ніколі ня ўспамінае пра тое, каб у раёнах Беларусі існавалі нейкія польскія асяродкі, школы, ці наагул нейкае польскае культурна-нацыянальнае жыццё. Мы ведаем і з сыветчаньня праф. Каровіча, які нядаўна ўцёк з Польшчы, што ў сяньняшній Польшчы ўважаецца ўжо за факт дакананы, што ўсякія польскія справы за мяжою з СССР з'ліквідаваны й безпаваротна дый што польскае грамадзянства сучаснай Польшчы зусім ня хоча павароту Польшчы даваенай з усходнімі „крэсамі”, з нацыянальнымі „мяншынямі” дый з нацыянальнымі клопатамі. Пра гэта сяньня думае толькі польская палітычная эміграцыя.

З гэтага ўсяго бачым, што тэрмін — 10 гадоў — дадзены прафэсарам Свяніевічам на поўную ліквідацыю польскага элемэнту на землях Беларусі быў ужо неактуальны й у мант ягонага ўстанаўлення, паколькі бальшавікі яго правялі ў кулы хутчэйшым часе.

Што гэтак ёсьць, а ня накш, пацвярджае нам і той ведамы факт-приклад, што на землях цэнтральнай Беларусі (даваенная БССР) і ўсходній (Смаленшчына) ніякога польскага пытаньня ня існавала практычна й з мантам пачатку апошній сусветнай вайны. А й гэтыя прасторы перад першаю сусветнаю вайной мелі некаторы працент прыпалячанага польскага мяшчанства, дробнай шляхты дый польскіх земляўласнікаў. І гэта сталася нягледзячы на тое, што даўжэйшы час польскі элемэнт у БССР быў

выразна фаварызаваны бальшавікамі супроць беларускага жыхарства дый штучна падтрымліваны. Быў на коратка, праўда, створаны нават польскі Койданаўскі раён, шырака адкрываліся польскія школы, выдаваліся польскія газеты, пры Беларускай Акадэміі Навук існаваў адмысловы польскі аддзел.

І ня гледзячы на гэта, з выbuchам апошняй вайны на ўсім прасторы даваенай БССР ніякога польскага пытаньня практычна ўжо ня было дый толькі рэдка й прыпадкова можна было там сустрэць паадзіночных палякоў, хіба не часцей як і на прасторы напр. РСФСР.

Дык расейскі бальшавізм на працягу больш 10 гадавога гаспадараньня на землях Заходній Беларусі ўжо зусім завяршыў працэс „дэполёнізацыі” й няма ніякой асновы чакаць на гэта яшчэ 10 гадоў, як прапануе праф. Свяніевіч. Фактам гістарычным ёсьць, што ўжо сяньня на ўсім прасторы БССР застаўся адзінны масавы аўтахтоны элемэнт — беларускае сляянства. Паявілася, зразумела, і новае „нацыянальнае пытаньне” на землях Беларусі — расейскае. Яно хіба яшчэ аднак ані так вялікае лічбова, ані пасыпела ўрасыці глыбака ў мясцовую беларускую глебу, хоць як доўга існуе бальшавіцкі рэжым, яно й вельмі ўплывовае палітычна.

Дык з мантам залому расейска-бальшавіцкага рэжыму беларускі народ будзе мець да вырашэння гэтае — расейскае — пытаньне, а ня польскае, якое ўжо сяньня практычна ня існуе. Польскае пытаньне на беларускія землі мяркуюць прынясьці пры нейкай нагодзе звонку толькі некаторыя польскія эміграцыйныя палітыкі. Але гэта сянь-

КНІГІ Й ЧАСАПІСЫ

Nicholas P. Vakar: The Name "White Russia". The American Slavic and East European Review. October, 1949. Volume VIII.

Спрабы выясняніць паходжаніне й спачатнае значэнне назову **Беларусь** існуюць ужо ад некалькі стагодзідзяў, ня менш, як ад чатырох, бо ўжо ў палове XVI Герберштайн пробаў даць сваё тлумачэнне ў публікаванай у 1549 г. у Вене кнізе *Rerum Moscovitarum commentarii*.

Ад гэнай вось пары нарасла не малая літаратура да гэтага пытання. За яго разгляд і вырашэнне браліся гісторыкі й філялогі, напісаны немалы лік працаў у розных мовах. Што да паходжання й значэння назову было выказаны ня менш дзесяці дапушчэнняў. Ня лёгка азначыць дакладней і прастор дый ягоныя межы, да якога гэты назоў у паасобных стагодзідзях тарнаваўся, бо й гэта моцна мянялася. Хоць спачатна назоў гэты й ужываліся толькі да земляў сучаснай Беларусі, аднак пазней яго тарнавалі толькі да часці гэтых

земляў, або, часова, нават і да земляў не беларускіх.

Паходжанье назову выяснялася ад белай зрэбнай вонраткі, якую носяць жыхары Беларусі; ад съветлай камплекскай, іх съветлых вала-соў і ачэй; ад белага сынегу, якім доўгія месяцы ў годзе пакрытыя землі Беларусі (Герберштайн); ад „белых” местаў — Бельск, Белая, Беласток, Белавежа; ад Балтыйскага мора (балтас палятувіску значыць **белы**); ад славлення „белага бoga” — Бялана, або, наадварот, ад хрысціянства (слова **белы** ў на-зве мела-б тады тое-ж значэнне, што й **хрышчаны**); ад белых сярэбраных грошаў, якія некалі ўжываліся на землях Беларусі; ад багацця, дабрабыту; ад слова **белы** ў значэнні добры, чисты, дабрагодны; і ў канцы — ад слова **белы** ў значэнні вольны, свабодны, незалежны.

З усіх гэтых праўдападобных і непраўдападобных тлумачэнняў усё больш навуковага абаснаванья й прызнання атрымлівзе сяньня апошніе выясняніе, падзене ў другой палове XIX ст. ук-

ни ляжыць у галіне іх фантазіі, а не рэальных гістарычных магчымасцяў і разглядаць іх тут ня будзем.

Ня гледзячы на недакладнасць у часе, вывады да якіх дайшоў праф. Свяніевіч павінны быць цікавыя ня толькі польскім навукоўцам. Пра іх

ия шкодзіла-б падумашь акурат і тым польскім эміграцыйным палітыкам, якія сяньня ўсё яшчэ думают старымі катэгорыямі ды ў сваіх меркаваннях апіраюцца на няіснующых ужо даўно й безпаваротна фактах.

P. M.

райнцам Драгаманавым. Ён першы высунуў думку, што гэты назоў не прыпадковы, а у ім адбываецца палітычнае палажэнне краіны ў мамэнт паўстання гэтага назову. Ведамая справа, што назоў **Белая Русь** у пісаных памятках ведамы толькі з паловы XIV ст., значыцца ён мусеў паявіца крыху раней, тады, калі вялікія прасторы ўсходній Эўропы лучылі ўжо пад татарскаса панаванье. Паколькі беларускія землі ня былі ў татарскай залежнасці й не плацілі ім дані, дык іх тады й празвалі „белымі”, значыцца вольнымі ад татарскага ярма, у супроцьлегнасць **Маскоўшчыне** — „Чорнай Русі” (гэтах **Маскоўшчыну** тады ня раз і называлі). Белая масыца каня Пагоні, гэрбу ВКЛ, ме-ла тое-ж важнае палітычна-сымба-лічнае значэнне: пад чырвонай вольнасцю і незалежнасцю дзяр-жавы й ейнага валадара.

Выходзячы з цверджання Драгаманава мусім дапусціць, што назоў паўстаў не раней другой паловы XIII ст., калі пасля татарскага наезду ў 1240 г. новае палітычнае палажэнне ў ўсходній Эўропе ўжо замацавалася дык людзі ўсьведамілі сабе, што яно ня ёсьць толькі часовым, пераходным. Тады хіба-ж тагачаснікі й началі азначаць заісна-ваўшыя перамены й адпаведнаю но-ваю тэрміналёгіяй — новымі назо-вамі, **Белай** і **Чорнай** Русі.

У пісаных памятках першы раз сустракаем назоў **Белай Русі** ў нямецкіх аўтараў паловы XIV ст. На-прыклад у баварскага паэты Сухен-вірта (памёр у 1370 г.) пры апісаньні паходу лівонскіх мечаносаў супроць беларускіх земліў сустракаем гэткія радкі: **Die Weizzen Reu-**

zzen heten mut zu raien auf die Christen.

Крыху пазней назоў **Белай Русі** сустракаем у польскага храністы Янкі з Чарнкова пад 1382 годам. Адначасна амаль паяўлецца й назоў **Чорная Русь** у вадносінах да **Маскоўшчыны** (**Russia Nigra**). Дык у гэняня вякі існавалі надобныя спрэ-жаныя супроцьстаўныя назовы — Чорная і Белая Русь — як пазней паявілася Вялікая й Малая Русь у вадносінах ужо да **Маскоўшчыны** й Украіны.

Бязумоўна, быць „чорным” — за-лежным, падудадным татарам, ня прыносіла гонару, і дзеля гэтага назоў гэты рэдка ўжываўся ў самой **Маскоўшчыне**, а куды часцей паза-еўнымі межамі. Яшчэ на пачатку XVIII ст. ведамы арабскі пісьмень-ник Ібрагім бэн Алі з Каффы пісаў: „Чорная Русь, ціперашняе **Маскоў-скае гаспадарства**”. Сама **Маскоў-шчына** намагалася назову гэтага пазбыцца. Калі маскоўскому князю Івану III удалося наканец вызваліцца з татарскага ярма, ён адразу ў канцы XV ст. пробуе перайменаваць **Маскоўшчыну** ў „Белую Русь”, а сябе ў „белага князя” — каб пад-чырнуць, што й **Маскоўшчына** на-канец вольная ад татараў, „белая”. Дык назоў гэты да **Маскоўшчыны** нейк ня прывіўся. Відаць і сама **Масква** ня так вялікі клала націск на справу быць вольнаю. Хутка яна знайшла сабе іншы назоў, які больш падыходзіў да вялікіх амбіцыяў і імкненіяў маскоўскіх самадзерж-цаў — назоў **Вялікая Русь**. Пры гэ-тym назове яна й засталася. Пасля спробаў **Маскоўшчыны** перашчапаці назоў „**Белай Русі**” сабе, ад канца XV ст., у єўрапейскай пісьменнасці паўстае значнае замяшанье. Адны

тарнуюць яго й далей да земляў Бе-ларусі, другія — да **Маскоўшчыны**.

Трэба адцеміць, што назоў **Белая Русь** ніколі даўней ня быў назовам дзяржаўным. Быў гэта толькі паралельны назоў які існаваў побач ін-шых назоваў тагачаснай Беларусі. Як назоў дзяржаўны першы раз ён паяўлецца толькі аж у XX ст. з мамэнту азвешчання незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі ў Менску 25 сакавіка 1918 году.

Вось у сваёй працы Н. Вакар і дае кароткі агляд розных выясне-ніньняў паходжання й значэння назову **Беларуусь** і прыймае й за свой пагляд тое тлумачэнне Драгаманава, што назоў паўстаў некаті як адбіцце палітычна-гістарычнага факту — незалежнасці гэтых зем-ляў ад татараў. Н. Вакар з свайго боку шырэй аргументувае дык пад-мацоўвае гэты пагляд дакладней-шим разглядам значэння слова **бе-лы** як **вольны**, **свабодны**, **незалежны** ў мовах турэцкай, кітайскай, ман-гольскай. Гэтая частка працы найці-кавейшая ў аўтара, хоць у ёй ёсьць і хібы. Перадусім выясняеца, што ля Н. Вакара зусім наведамае існа-ванье балцкага субстрату ў васно-вах сучаснага беларускага народу. Выглядае, што ён ніколі ня чуў пра тое, што на ўсім амалі прасторы **Беларусі** існуюць тысячи балцкіх геаграфічных і асабовых назоваў, якія пра гэта найлепш съветчаць. Дык гэтага пытання тутка ня бу-дзем шырэй закранаць, бо яно бы-ло ўжо разгледжанае ў іншым мес-цы*).

* Глядзі: Сымон Брата — Балцкі элемент пры паўстанні сучаснага беларускага народу. 1950 г.

Дык галоўнае заданне, якое ста-віць сабе аўтар працы, ня ёсьць разглед справы паходжання назову **Беларусь**. Н. Вакар намагаеца ў сваёй працы даць чытачу адказ на іншае паставлене пытанне: якім назовам найлепш у ангельскай мове перадаваць слова **Беларусь**: **White Russia**, **Byelorussia**, ці яшчэ накш?

Адказ аўтара на гэтае пытанне не самастойны. Ён проста пралануе прынцып у ангельскай мове назоў, які ад апошніх вайны намагаеца завясяці ў заходніх мовах савецкая **Масква**: **Byelorussia**, з адной то-лькі ня істотнай зьменай — выпуш-чэннем у гэтым слове літары **у** пасля **В.**

Матывыя на гэта аўтара тая-ж, што й у савецкіх палітыкаў: каб на Захадзе ня бlyталі беларусоў зъ „белымі расеіцамі”, „белагвардзей-цамі”, што пры ўжыванні назову **White Russia** звычайна здараеца.

Н. Вакар зусім не заўважыў, што ў назове **White Russia** ёсьць жа-рало двух бlyтанінаў: адной — з расеіскімі белымі эмігрантамі, дру-гой — беларусоў з расеіцамі на-агул. Савецкая **Масква** новым назо-вам **Byelorussia** хоча па стараніць толькі адну бlyтаніну. На пастара-неньні другой-же ёй — як відаць і Вакару — зусім незалежныць.

Калі-б Вакар падыходзіў да пы-тання як сумленны навуковец дык для навуковай дакладнасці й шу-каў-бы такога назову ў ангельскай мове, які прэцызыяна перадаваў-бы назоў **Беларусь**, і які не даваў-бы прычыны для ніякой бlyтаніні — ні партыйна-палітычнай, ні нацы-янальнай.

Адным з такіх дакладных назоваў і ёсьць, форма **Whiteruthenia**, якую тарнавілі некалі беларускія

навуковыя ўстановы Інбелкульт і Акадэмія Навук. Кажнаму добра ведама, што забарона гэтага назову з боку Масквы наступіла не зь мяркаваньняў навуковых, а чиста палітычных, вялікадзяржаўных.

Замена *White* на *Byelo* ліквідуе жарало толькі аднаго непаразумлення. Замена-ж хвалышыцай перадачы *Rusł* словам *Russia* на правільную як *Ruthenia**) ліквідуе аўтаматычна абедзьве блытаніны.

Хай сп. Вакар небаіца, што з навуковым удакладненнем назову праз гэта ўжо саме беларускі народ аддаліца ад расейскага. Калі ён мае нешта супольнае зь ім, дык навуковае ўдакладненне назову нічога ў тэтым ня зъменіць, і расейскі страх тут сп. Вакара зусім беспадстаўны.

А што ўсё-ж не навуковыя мяркаваньні, а палітычныя пераконаньні аўтара праяўляюца ў першую чаргу пры спробе высьвяtleння справы, які найлепшы для ангельскай мовы назоў для Беларусі, бачым з таго, што пры разглядзе назову *Whiteruthenia* аўтар траціць раўнавагу й пераходзіць на такую партыйна-палітычную тэрміналёгію, як „беларускі нацыянальстъ”, „беларускі сэпаратыстъ” (ужываюць гэты назоў) і лічыць, што гэтымі ўжо эпітэтамі дыскрэдытуе ѹ сам назоў *Whiteruthenia*, да якога зь іншага боку цяжка знайсці нейкія засыярогі.

Падыходзячы да пытання зь лягічна-прынцыповага боку, ёсьць

*)Яшчэ В. Н. Татищев у сваій кнізе „Істория Российской”, Москва, 1768 г., том I, бач. 383, пісаў: „...что в Латинском Рутени, в Сарматском Русь едино значить”.

дэзве магчымасці: або аўтар прызнае пляменную, гістарычную, этнічную, моўную дык культурную апрычонасьць беларускага народу, і калі так, дык як навуковец ён і павінен намагацца тарнаваць назоў які й адбівае дык падчыркае гэтую апрычонасьць, і ня выклікае ў нікога ніякой блытаніны; або, як тыповы прадстаўнік старой расейскай „белай” эміграцыі, гэтую апрычонасьць ён адмаўляе, — тады ня выпадае яму й выступаць у ролі „высьніальніка” той блытаніны, якой ён з грунту сваіх палітычных пераконаньняў разблытаць псыхічна ня здольны.

Р. М.

Dzieje Ziemi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Cykl wykładeów. Alma Mater Vilnensis. Lёндан, 1953 г. Бач. 400.

Кніга гэтая, гэта лекцыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, якія былі чытаны ў Лёндане ў 1952/53 годзе польскімі прафесарамі Віленскага Університету.

У кнізе памешчана 15 лекцыяў дзесяці розных аўтараў. Лекцыі абыймаюць важнейшыя пытаніні з гісторыі Вялікага Княства. Тэртыяр'яльна аўтары абмяжоўваюцца да авшару ВКЛ ў межах пасыля Люблинскай Вунії 1569 г., г. зн. бяз украінскіх земляў, якія ў часе гэтай вунії былі забраныя ад Вялікага Княства дык далучаныя да Польшчы.

Асобна ў лекцыях асьветленая геаграфія прастору, гаспадарчыя пытаніні, гісторыя й гісторыя дзяржаўных вуніяў з Польшчаю, гісторыя войнаў і вайсковасці, гісторыя дзяржаўна-палітычнага ладу. Асобныя працы памешчаныя пра Лі-

тоўскі Статут, пра нацыянальныя, моўныя й рэлігійныя суадносіны, пра польскую, літвінскую й беларускую пісьменнасць, пра мастацтва ў ВКЛ дык пра этнографічныя асаблівасці плаасобных нацыянальных групаў. Сярод аўтараў лекцыяў сустракаем такія ведамыя імёны прафесароў Віленскага Університету як Касцялкоўскі, Богуш-Шышка, Вяльгорскі, Сьвяневіч, Пашкевіч, Цезарыя Бодуэн дэ Куртэн.

Як можна было й спадзявацца, кніга й усе памешчаныя ў ёй працы (за выняткам літвініса Невярадычюса пра літвінскую культуру), носяць на сабе выразную азнатку таго, што яны пісаныя акурат польскімі аўтарамі. На кожнай амаль баўхыне кнігі адчуваецца ня толькі навуковы, але й польскі палітычны пагляд на гістарычныя, сучасныя й будучыя пытаныні прастору ВКЛ.

Палітычныя заданыні паставленыя польскімі навукоўцамі будучы асабліва яснымі й зразумелымі, калі возьмем на ўвагу факт, што ганаровым апіакуном лекцыяў і выдаўцом кнігі быў і ведамы дык з добра ведамы паглядамі генэрал Андэрс, які ў сваёй прамове падчас адкрыцця лекцыяў сказаў: „На́усуперак гэтаму, што зрадніцкія палітыкі гаварылі й падпісвалі, гэты край неразрывная частка нашай вялікай гістарычнай Бацькаўшчыны”.

І ўсё-ж, нягледзячы на гэта, кнігу гэтую цікава прачытаць дык асабліва цікава супаставіць з падобнымі даваеннымі выданьнямі працаў той-жэ віленскай польскай прафэсуры, якія былі прысьвечаныя асьветленню прошласці земляў ВКЛ, хоць-бы, напр., з гадавікамі *Ateneum Wileńskie*.

Адной з характэрных прыметаў даваенных навуковых публікацыяў польскіх аўтараў пра ВКЛ было пільнае абміананье беларускага народу, ягонага значэння й, нават, калі магчыма, і ягонага імені ў гісторыі Вялікага Княства. Можна тады мімі лістада з рознымі даваеннымі польскімі навуковыя выданыні з гісторыі Вялікага Княства дык не знайсці нават і ўспаміну пра той народ, які быў геапалітычным і нацыянальна-культурным стрыжнём гэтага Княства праз доўгія вякі ягонага існавання.

Трэба алцеміць, што справа значна зьмянілася з маментам, калі сяньня Вільня ўжо ня ў межах польскай дзяржавы, а польскія прафесары Віленскага Університету не на сваіх катэдрах, а на выгнанні ў Лёндане. Аб гэтым прыходзіцца перакананца пераглядаючы выгаданую ў Лёндане кнігу пра гісторыю земляў Вялікага Княства.

У поўнай адваротнасці ранейшаму, у ёй амаль у кожнай працы гаворыцца ўжо пра беларускі народ, беларускую мову, культуру, і нават — як на польскіх аўтараў вялікая навіна — признаеца яму роўнае права на гістарычную спадчыну Вялікага Княства побач з народамі літвінскімі дык польскімі. Хоць галоўным заданьнем лекцыяў і кнігі ёсьць адзначыць дык падчыркнучы творчую гістарычную ролю акурат польскага элемэнту на беларускіх землях і землях Вялікага Княства наагул, аднак праз усю амаль кнігу аўтары не забываюцца пытаваць сваю сяньняшнюю думку пра тое, што Вялікага Княства было супольным творам трох народаў: беларускага, літвінскага й польскага.

Выдатны польскі вучоны, адзін з найлепшых знаўцаў гісторыі польскай культуры й польскай нацыянальной псыхікі, Аляксандра Брукнер, падцеміў даўно што Польшча толькі ў няволі прыпамінала сабе іншыя славянскія народы дыў ім спагадала. Брукнер у сваёй апошній вялікай трэтомнай працы *Dzieje kultury polskiej* (Варшава, 1939 г.), у якой падсумаваныя пла́лы 80-ці годняграцаўтага жыцця й больш як 50 гадоў навуковай працы гэтага карыфэя польскай науки, піша пра польскае „славянофільства” канца XVIII й XIX ст. ст.: „У польскай грамадзкай думцы славянофільства вырасла на руінах значэння Польшчы, было плодам няверы ў свае собскія сілы, съветчыла пра занік нацыянальнай энергіі”. Ня чым іншым, хіба, прыхотліцца тутумачыць і тое сучаснае алкыцыцё польскім аўтарамі беларускага народу, хоць у ролі раўнапраўнага сугаспадара былога ВКЛ толькі пасля разгрому Польшчы міжваенных гадоў.

Аднак гэтае „адкрыццё” й сяньня не даводзіцца яшчэ да поўнага свайго лягічнага завяршэння, а аўтары звычайна затрымліваюцца на поў дарогі. Калі, напрыклад, праф. Вяльгорскі й захопліваеща вялікай спадчынай ВКЛ, асабліва ў галіне дзяржавнага ладу й духовай культуры, калі адзначае „уражаючы прыклад разнароднасці навонкі, а аднаўлітасці ў глыбейших духовых асновах”, калі падчыркувае „гэлігічную й моўную талеранцыю якой маглі-б пазайзросціць сучаснасць, побач агульной салідарнасці, асабліва ў абароннай галіне”, калі дзівіца, што „ўжо ў XVI ст. гэтая дзяржава перараджаецца ў парламен-

тарную дэмакратыю з шырокім — як на гэныя часы — засягам грамадзкіх правоў” дыў што „самаўладу валадара заступае праваўлада ў XVI стагодзьдзі ўніятая ў рамы Статуту”, дык — гэта трэба ўжо нам падчыркнуць — ні праф. Вяльгорскі, ні іншыя аўтары ў книзе ня робяць далейшага лёгічнага вываду з сваіх правільных съцверджанняў дыў захапленняў і ня ставяць сабе пытання: хто-ж, які народ з сваім духовымі асаблівасцямі дыў сваёю псыхікаю быў асноўю-крыніцю і тварцом усёй вялікай культурна-духовай спадчыны Вялікага Княства?

Ці-ж маглі гэтыя вартасці быць польскімі, прынесенымі з Польшчы (як існуе сталая тэндэнцыя высыніць гэтак справу ў польскіх аўтараў), калі ў самой Польшчы яны ніколі ня існавалі? Немагчыма-ж перадаваць суседзям таго, чаго ў сальных няма. Ни былі гэтыя вартасці й лятувіска-жамойцкім творам, бо-ж самі аўтары съцвярджаюць, што ўжо ў XV ст. лятувіскія культурнасціяльныя верхавіны, баярства дыў мяшчансства, зусім збеларушчыліся — найлепшая адзнака й довад таго які народ тады культурна й палітычна дамінаваў у Вялікім Княстве й фармаваў ягоныя духовыя культурныя вартасці дыў тварыў дзяржавы-на-палітычны лад.

Гэтым ня хочым сказаць, што ў пазнейшых стагодзьдзях ня існавалі паважныя польскія ўплывы дыў што, пашукаўши, знайдзем і тыя ці іншыя съяды ў культуры Вялікага Княства й таго, што ў ягоны склад уваходзілі ў землі жамойцкія дыў украінскія. Значэнне Польшчы ў гісторыі ВКЛ зводзілася больш да перадавальніка заходніяўрапейскіх

культурных формаў дыў, пад канец, асымілятара шляхоцкай верхавіны. Сама-ж Польшча рэдка выступала ў ролі самастойнага творцы новых культурных вартасціяў.

Дык галоўна нацыянальна асноваю й жараком „глыбейших духовых асноваў” і характару Вялікага Княства быў народ беларускі. Гэтага ачавіднага гісторычнага факту анічуць ня мянє тое, што некаторыя пазнейшыя нашчадкі гэтых тварцоў (шляхта) моўна й палянізаваліся (хоць ніколі не маглі сплячэць духова й заўсёды захоўвалі сваю адменную псыхіку ад палякаў і з паходжання). Вось на парабленьне такіх вывадаў ня могуць і сяньня яшчэ здабыцца польскія аўтары гісторыі Вялікага Княства.

Удараюча, як гэтыя, так характэрныя некалі асаблівасці рэлігійнай, моўнай і нацыянальнай талеранцыі, шчэзьлі зь земляў Вялікага Княства, напр. з прастору Заходній Беларусі, у пару між двумя сусветнымі гойнамі, калі не беларускі народ ужо, а палякі й Польшча былі адзіннымі й поўнаўладнымі гаспадарамі гэтага прастору. Як яны былі рознымі, кардынальна рознымі ад палітычна-духовых асноваў Вялікага Княства. Каб пераканацца, холіць прыпомніць сабе хадзя-б такія зыркія факты, як нішчэнне й руйнаванье сотняў праваслаўных съвятыняў пару гадоў перад выbuchам другой сусветнай вайны, як паліцыйная ліквідацыя й забарона ўсіх беларускіх школаў на прасторы Заходній Беларусі, як адміністрацыйная забарона існавання й дзейнасці ўсіх беларускіх культурна-праслетных арганізаціяў і іхных гурткоў, як закрыццё беларускіх газетаў усіх палітычных кірункаў, улуч-

на з органамі беларускай хрысьціянскай дэмакратыі.

Вось усведамленыне сабе гэтых гісторычных фактаў дыў супастаўленыне іх з дэмакратычнай талеранцыяй на гэтых-же землях у пару Вялікага Княства, значна памаглі-б аўтарам энайсці правільны адказ на вельмі важнае дыў істотнае пытанье. духовая моц і сіла якой народнай стыхіі й традыцыі ўтрымлівала лад, талеранцыю й дэмакратию стагодзьдзямі ў Вялікім Княстве, і які ў запраўднасці народ быў тварцом, носьбітам, а сяньня іх правамоцным спадкаемнікам.

Адміністратыўны польскіх аўтараў і насыяцьленьні шмат якіх іншых пытанняў з гісторыі Вялікага Княства. У даваеннай Польшчы было тыповым, пераважала тлумачэнье, што з маментам Крэўскай вунії Вялікага Княства было проста „інкарпараванае” ў Польшчу й перастала існаваць як самастойная дзяржава. Сяньня — на эміграцыі — польскія наукоўцы ўжо куды часцей пазнаюць і прызнаюць тую гісторычную праўду, што й перад Люблінскай Вуній, і пасля яе, аж да самага канца „Рэчыпастпалітае” (да 1791 г.) з праўна-дзяржавнага гледзішча абедзве дзяржавы выступалі як роўныя, роўнапраўныя партнёры.

Праф. Касцялкоўскі вось што піша пра гэта ў книзе:

„Калі-б мы захацелі якнайагульней аддаць характеристар Люблінскай Вунії 1569 г., дык муселі-б сказаць, што ў гэтым годзе дзіве дзяржавы — Польшча й Літва, зусім дагэтуль самастойнныя й ад сябе незалежныя, якія дагэтуль жылі толькі ў пэрсанальнай вуні... цяпер у 1569 г. на люблінскім сойме **абедзве** зракаюцца з часці гэнай поўнай сваёй

незалежнасьці, абедзьве трацяць некаторыя з асоблівасцяў гэтай поўнай самастойнасці — адна на карысць другое — а нават хутчэй што: і Польшча ѹ Літва, як арганізмы цалком самастойныя ѹ незалежныя ѹ тым характары кожны асобна перастаюць існаваць, а заміж гэтых двух дзяржаўных арганізмаў дагэтуль асобных — паўстае новы праўна-дзяржаўны твор, каторага дагэтуль ня было, каторы ўвабраў у сябе абодва незалежныя дагэтуль элемэнты, а пайменна паўстае *Res-publica Utriusque Gentis*, — Рэчыпаспалітая абодвух народаў, ці *Лівія-Польшча* ані толькі польская, ані толькі літоўская, але абодвух разам: супольная польска-літоўская».

У чым-жэ гэтая супольнасць была праведзеная на Люблінскай Вунії? Касцялкоўскі падае толькі аліно: супольны сойм, побач ужо раней існаваўшай супольнасці вала-дара. Усё-ж іншае — і права, і скарб, і войска пад асобным кіраў-ніцтвам, і міністэрскія ўралы мар-шалкаў, канцлераў, падскарбіх, гэт-манаў — засталіся асобныя ѹ незалежныя. Існавалі далей і дзяржаўныя і мытныя граніцы паміж Вялікім Княствам і Польшчаю. Касцял-коўскі кажа: „яшчэ за Станіслава Аўгуста ланцуг мытных камораў разъмяжоўваў на два бакі мытныя тэрыторыі Каронныя ѹ Літоўскія ѹ асобная „мытная першэпта” (мытны даход) плылі да кожнага з двух скарбаў Рэчыпаспалітай, а ўсякая фармальная сувязь паміж Поль-шчаю ѹ Літвою апіралася як на ста-ла трывалым фундамэнце, на су-

польнасці толькі — супольнага вáладара ѹ супольнага Сойму Рэчы-паспалітай».

Праф. Касцялкоўскі далей зазначеа, што ѹ пасля Люблінскай Вунії праз даўжэйшы час Польшчаю толькі сама Польшча называлася, а не ѿся Рэчыпаспалітая. Толькі пазней, ад пачатку XVII ст., на заходзе пачалі ўпрашчаць сабе справу ѹ падвойную дзяржаву ўсё частцей коратка называлі Польшчаю. На ўсходзе-ж — у Маскоўшчыне — даўжэйшы час было наадварот: падвойную дзяржаву называлі Літвою. У дакументах маскоўскага „пасоль-скага прыказу” яшчэ на пачатку XVII ст. Жыгімонт Вазу мяниуюць „Жыгімонтам Літоўскім”. І толькі значна пазней пашируюць дый замацаваўся хвальшывы з юрыдычна-га гледзішча скарочаны тэрмін „Рэчыпаспалітая Польская”, хоць павінна была-б яна называцца „Рэчы-паспалітую Польска-Літоўскую”, ці падобна.

Гэтае поўнае прызнаныне юры-дычнай роўнапраўнасці ВКЛ у складзе Рэчыпаспалітая ѹ прызнаныне беларускага народу за роўна-праўнага сугаспадара гэтага Кня-ства — гэта значная эвалюцыйная паглядаў у польскіх гісторыкаў на эміграцыі, якую неабходна тут адце-міць і падчыркнуць. Ад такога ста-новішча ўжо значна бліжэй і да бес-староннай гістарычнай прауды, што ВКЛ было адно з гістарычных дзяр-жаўных формаў беларускага народу ѹ таму ѹ адбівала духовыя прыкметы гэтага акурат народу.

С. Б.

X P O H I K A

Рэфэрат пра беларускія перакла-ды Бібліі. 22-24 красавіка с. г. у Лексінгтон, Кентукі, адбылася 7-ая канферэнцыя чужых моваў Універ-ситету Кентукі. У ваддзеле славян-скіх моваў 23 красавіка рэфэрат пра пераклады Святога Пісма на беларускую мову меў кс. Міхал Урбановіч з Марыяnskай Сэмінарыі Клэрэндон Гіллс, Ілінойс. Кс. М. Урбановіч у сваім рэфэрате інфор-маваў пра даўнейшыя пераклады Бібліі на старабеларускую мову — жыдоўскі сынагагальны з XV ст. і др. Францішка Скарыны з 1517 г. — і пра новыя пераклады на сучасную беларускую мову Антона Луцкевіча (1931 г.), кс. Вінцэса Гад-леўскага (1939 г.) і паваенны пер-аклад кс. др. Пётры Татарыновіча.

У канцы свайго рэфэрату кс. Ур-бановіч прачытаў для прыкладу ѹ прыраўнання адрывак з эвангель-ля сьв. Мацея ѹ варыяントах трох апошніх перакладаў на сучасную беларускую мову.

Рэфэрат пра беларускую літара-туру. 31 травеня 1954 г. Універсытэт Манітоба ѹ Канадзе арганізаваў у Вініпегу канферэнцыю канадыскіх сляўстых. Рэфэрат пра беларус-кую літаратуру ѹ БССР і за яе ме-жамі прачытаў на гэтай канферэн-цыі паэта Мікола Вярба-Сыльвано-віч.

Зборнік вершаў Ларысы Геніюш. Рупнасцюю сяброў Беларускага Ін-ституту сабрана больш ста вершаў

Ларысы Геніюш, якія не ўвайшлі ў ейны зборнік „Ад родных ніў”. Вер-ши гэтая былі раскіданыя па роз-ных часапісах, а вялікая іх частка яшчэ не была друкаваная нідзе. У зборнік уваходзіць і незакончаная паэма „Рагнеда”.

Новыя музычныя творы. Кампа-зытар Алеся Карповіч апошнім ча-сам паклаў на ноты тэксты гэткіх вершаў: „Сэрэнаду” — на слова Міхася Кавыля, „Лялею” — на слова Рыгора Крушины, „Мая казка” (раманс) і „Стары лірнік” (для хар-вога сьпеву) — на слова Максіма Танка. Кампазытар распачаў пра-цу над беларускай аперэтай.

Памёр кампазытар Рагоўскі. Юга-славянская прэса паведаміла, што гэтаю вясною ѹ Югаславіі памёр на 71-шым годзе жыцця выдатны музыка-кампазытар Людамір Рагоўскі. Кампазытар апошнія дзесяцігодзь-дзі свайго жыцця аддаў для працы у галіне югаславянскай музыкі. Лю-дамір Рагоўскі адзначыўся ѹ гісторыі беларускага музычнага мас-тава. Ен аўтар першага беларус-кага сьпевуніка „Беларускі песень-нік з нотамі”, які вышаў з друку перад Першай Сусветнай Вайною.

Апошні перадсъмертны твор М. Равенскага. Разгляд музычнай спад-чыны кампазытара Міколы Равен-скага выявіў, што апошнім ягоным перадсъмертным творам ёсьць дует ѹ жаночых галасоў „Мой родны кут” на слова з паэмы Якуба Ко-

ласа „Новая зямля” (першыя 18 радкоў першага разьдзелу) напісаны ў верасні 1952 г. Дуэт належыць да ліку найлепшых твораў кампазытара й зьяўляеца ўзорам беларускага стылю ў музыцы, адным з выдатных прадстаўнікоў якога Равенскі быў. Робяцца заходы для апублікавання дуэту друкам.

КОНАДНІ — пад гэтым назовам коштам Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва выдадзены № I літаратурна-мастакага часапісу. У нумары творы:

Н. Арсеньевай — нізка вершаў „Ледзь Красавік”, К. Юхневіча — апавяданье „Паэмам пачаткаў”, М. Кавыля — верши, Ю. Віцьбіча — эскіз „Так станецца”, Р. Крушины — паэма „Эротава Іскрыпка”, М. Люціча — апавяданье „Кайнава плямя”, Я. Юхнаўца — нізка вершаў „Жаданын”, Г. Гаўлтмана — казачная драма „Затонуты звон” у перакладзе Н. Арсеньевай, Я. Менскага — „Уладзімер Жылка” — харектэрystыка творчасці, Р. Склюта — „Зъ яснай явы ў ночнае царства”, пра крытычныя гады ў творчасці Ул. Дубоўкі й Я. Купалы.

Апрача гэтага ў часапісе памешчаныя рэпрадукцыі твораў мастакоў — скульптура: Міхася Наўмовіча „Багародзіца”; абразы: Пётры Мірановіча — „Сляба”, „Над Дзьвінью”, „Калічка”; Міколы Касака — „Партрэт спін. К.”; Міхася Сяўрука — „Пralлья”.

Навуковая канферэнцыя пра акадэмічную свабоду ў СССР. 3-4 красавіка с. г. у НЮ Ерку была арганізаваная, пры матар'яльным падтрыманьні Амерыканскага Камітэту Вызваленія ад Бальшавізму, навуковая канферэнцыя навукоўцаў эмі-

грантаў з СССР. Тэма канферэнцыі — „Пытаныне акадэмічнай свабоды ў СССР”. Раёрат пра беларускую літаратуру ў БССР падчас канферэнцыі прачытаў сп. А. Адамовіч.

Інстытут Вывучэння Гісторыі й Культуры СССР. Інстытут пад гэтым назовам працуе ў Мюнхене, Нямеччыне, ад сваіх закладзінаў 9 ліпеня 1950 г. Матар'яльна Інстытут фінансуе Амерыканскі Камітэт Вызваленія ад Бальшавізму. Згодна з статутам Інстытуту, ягоным заданнем ёсьць даследванне тэорыі й практыкі дзяржаўнага й сацыяльнага ладу СССР, а такжэ гістарычных, культурных, навуковых, нацыянальных і палітычных праблемаў Савецкага Саюзу.

Да гэтай пары Інстытут быў фактычна расейскаю навуковою ўстановаю арганізаванаю за амерыканскія гроши. Усе сябры Інстытуту й ягонае кірауніцтва былі расейцы. Працы публіковаліся толькі пра расейскія ці агульна савецкія праблемы, між іх нацыянальных пытаньняў у СССР Інстытут ня бачыў. Працы Інстытуту друкаваліся пераважна па расейску й толькі ў аблежанай меры паангельску.

У ліпені с. г. наступіла наканец пераарганізацыя Інстытуту ў кірунку ўвядзенія ў яе склад навукоўцаў нерасейскіх народу СССР. 5-7 ліпеня у Туцінгу пад Мюнхенам адбылася чарговая навуковая канферэнцыя Інстытуту ў якой прымала ўдзел каля 200 навукоўцаў эмігрантаў з СССР і навукоўцаў з краінаў Заходняй Эўропы, між імі 8 беларусоў. Агульная тэма канферэнцыі была: „Сучасны стан і перспектывы ў развіцці палітычнага, эканамічнага й нацыянальнага пы-

таньня ў СССР”. Гэтым пытаньням было прысьвечена 11 раёратаў і корэфэратаў. Між імі быў і раёрат др. Ст. Станкевіча пра „Нацыянальную палітыку Крамля ў Беларусі” з корэфэратам сп. С. Кабыша.

Некалькі дзён пасля канферэнцыі, 13 ліпеня, у Мюнхене адбылася агульная асамблея сяброў Інстытуту. Падчас гэтай асамбліі былі дакараптаваныя 23 новыя сябры з пасярод навукоўцаў нерасейскіх народоў. Цяперашні склад Інстытуту паводле нацыянальнасці гэткі: 20 расейцаў, 13 украінцаў, 4 беларусы, 6 прадстаўнікоў ад каўкаскіх і цюркскіх народаў. Зь беларусоў у сябры Інстытуту ўваішлі: др. Ст. Станкевіч, др. В. Жук-Грышкевіч, др. Ч. Сіповіч, сп. А. Адамовіч. Асамблія таксама правяла зьмены ў статуте Інстытуту й выбрала адміністрацыйную й навуковую кіруючыя ворганы. Ворганамі Інстытуту, апрача Агульной Асамбліі сяброў, зьяўляюцца: Навуковая Рада й Дырэкцыя.

Дырэкторам Інстытуту выбраны праф. Б. Якаўлеў (расеец), заступнікам дырэктара для справаў адміністрацыйных праф. І. Бакала (украінец) і для справаў навуковых — праф. М. Мільер. У Навуковую Раду выбраныя: праф. Мерцалаў і праф. Каванкоўскі (расецы), праф. Мартос і праф. Вакуленка (украінцы), др. Ст. Станкевіч (беларус), др. Тарасьян (ад каўкаскіх народаў), праф. Тоган (ад цюркскіх народаў). З пасярод сяброў Навуковай Рады быў выбраны прэзыдыйум у складзе: старшыня — праф. Мартос, заступнікі старшыні — праф. Мерцалаў і др. Кірымал (крымскі татарын), сакратар — др. Ст. Станкевіч.

Паводле новага статуту Інстытуту да кампетэнцыяў Навуковай Рады належыць справа прызнаваньня стыпэндыяў і кірауніцтва ўсёй навуковай дзеянасці ўстановы, а да кампетэнцыі Дырэкцыі — агульная адміністрація й фінансавыя справы. Галоўныя галіны дзеянасці Інстытуту: выдаванне стыпэндыяў на навуковыя працы аб СССР і — выдаўцтва. Інстытут мае ўжо бібліятэку вялічыні больш 16.000 тамоў кніжак і больш 300 часопісаў. Пры Інстытуте арганізаваны й працуе Бібліографічны Аддзел.

Яшчэ старымі ўладамі Інстытуту ў першым паўгодзідзе 1954 г. было прыдзелена 66 стыпэндыяў на навуковыя працы аб СССР, з чаго 32 расейцам, 22 украінцам, 4 беларусам, рэшта навукоўцам іншых нацыянальнасцяў. Вышыня стыпэндыяў Інстытуту для навукоўцаў у ЗДА — 200 дал. у месяц, для іншых краінаў Амерыкі й Аўстраліі — 150 дал. у месяц, для Эўропы — 100 дал.

Пры кірауніцтве Інстытуту створана 6 камісіяў: 1. Раэрганізацыйная; 2. Стыпэндыяльная; 3. Рэцензыйная стыпэндыяльных працаў і навуковых выданьняў; 4. Выдавецкая; 5. Бібліяграфічна. Беларускі прадстаўнік уходзіць у склад камісіяў раэрганізацыйнай і выдавецкай, а стыпэндыяльнай зьяўляеца старшынёй.

Дагэтуль Інстытут выдаваў навуковыя непэр'ядычныя ворганы „Вестнік” па расейску ў якім друкаваліся працы, зацемкі, рэцензіі. У гэтым годзе Інстытут пачаў выдаваць месячныя перыядычныя агляды спраўаў і падзеяў у СССР пад загалоўкам „Бюлетень”, які выходзіць паралельна двумя выданнямі — паангельску і па расейску. Апубліка-

ваў Інстытут і некалькі дзесяткоў працаў (друкарскай і рататарнай тэхнікай) асобнымі кніжнымі выданьнямі, усе толькі па расейску. У будучыні праектуеца друк працаў у часапісах Інстытуту й асобнымі кніжнымі выданьнямі ў мове ангельскай і мовах нерасейскіх народаў СССР.

Расейска-беларускі слоўнік. Інстытутам Мовазнаўства Акадэміі Навук БССР у 1953 г. у Маскве надрукаваны „Руска-беларускі слоўнік”. Слоўнік складзены пад рэдакцыяй Я. Коласа, К. Крапівы й П. Глебкі. Над укладам слоўніка працавалі яшчэ Е. Броўка, Н. Вайтовіч, Н. Лобан, Ю. Мацкевіч, М. Суднік і Я. Язвінская. Слоўнік зъмяшчае каля 86.000 словаў і мае практичнае прызначэнне „памагаць пры перакладах з расейскай мовы на беларускую”. Згодна з сучаснымі вымаганьнямі Масквы, у беларускай частцы слоўніка — як гэта ўказана ў прадмове — слоўнік „узбагачаны” значна „коштам расейскай, роднай для беларускай, мовы” (!). Дзеля гэтага слоўнік і карысны галоўна для пазнання ў вывучэння разъмераў нідзе на свеце не сустраканага штучнага „папаўняння” адной мовы словамі другой. Значна меншую мае слоўнік карысць практичную, бо ім бяз школы можа карыстацца толькі той, хто ластаткова прыгатаваны, каб разрозніц запраўдныя беларускія словаў ад масава ў слоўнік уведзеных на месца іх словаў расейскіх.

Пэр'ядычны друк БССР. Паводле інфармацыі Беларускай Бібліяграфічнай Службы на пачатку 1953 г. у

БССР выходзіла з рознай пэрыядычнасцю пабеларуску, а некаторая й расейскую моваю, газетаў:

Цэнтральна-рэспубліканскіх	10
Акруговых	12
Раённых (5-10 разоў у месяц) ..	174
Газеты МТС і інш.	138
<hr/>	
Разам	334
Часапісаў	11
<hr/>	
Усяго	345

Трэба зазначыць, што аднін раён (усіх раёнаў у сучаснай БССР 175) ня мае свае газеты. Газеты МТС — невялікага фармату, як і некаторыя раённыя, выходзяць вельмі неперыядычна, у дэльве гранкі.

Агульны тыраж усіх пэрыядычных выданьняў перавышаў тады-ж лік аднаго мільёна.

Астронамічнае карта Капіевіча. У Маскве ў красавіку м. г. паявілася вестка аб tym, што праф. Б. Варанцоў-Вельямінаў знайшоў у ваддзеле рукапісаў бібліятэкі Акадэміі Навук СССР друкаваную астронамічную карту 17 ст., якая была прыгатаваная й выдадзеная ў 1699 г. на заказ цара Пятра беларускім эмігрантам у Галяндыі, Ільёй Капіевічам Капіеўскім. Карта з паясьненнем да яе захавалася толькі ў 2 няпоўных экземплярах. Яна называецца: „Поверстаніе кругов небесных”.

ПАПРАУКА: У вапошній вестцы хронікі папярэдній кніжкі ЗАПІСАЎ трэба поправіць час паўстання Украінскай Акадэміі Навук (трэба 35 гадоў) і Навуковага Т-ва Шэўчэнкі (трэба 80 гадоў), што пры наборы было пераблытана.

КОШТАМ БЕЛАРУСКАГА ІНСТИТУТУ НАВУКІ І МАСТАЦТВА

вышаў з друку № 1 беларускага літаратурна-мастацкага часопісу

КОНАДНІ

У нумары творы НАТАЛЬЛІ АРСЕНЬНЕВАЙ, ЮРКІ ВІЦЬБІЧА, ТЕРГАРТА ГАУПІТМАНА, МІХАСЯ КАВЫЛЯ, РЫГОРА КРУШЫНЫ, МАРЦИНА ЛЮЦІЧА, ЯЗЭПА МЕНСКАГА, РЫГОРА СКЛЮТА, ЯНКІ ЮХНАУЦА, КАСТУСЯ ЮХНЕВІЧА.

Апрача гэтага ў часапісе памешчаныя рэпрадукцыі твораў мастакоў МІКОЛЫ КАСАКА, ПЕТРЫ МІРАНОВІЧА, МІХАСЯ НАУМОВІЧА, МІХАСЯ СЯУРУКА.

Кніга мае 104 бачыны друку.

Цана — \$ 1.50

Заказы, гроши, матар'ялы слаты на адрыс Рэдакцыі:

Mr. R. Kazak 191 Henry Street
New York 2, N. Y. U. S. A.

ПРЫСЛАНАЕ І ПРЫСЫЛНАЕ

КАМБАТАНЦІ ГОЛАС. Ворган беларускіх камбатантаў на чужынне. № 1. Люўян, 1954 г.

Д. Каров. Партизанское движение в СССР в 1941-1945 г. г. Інститут по Изучению Истории и Культуры СССР. Мюнхэн, 1954 г.

МАТЕРИАЛЫ Конферэнции Института по изучению истории и культуры СССР, состоявшейся в Нью Йорке (США) 20-22 марта 1953. Інститут по Изучению Истории и Культуры СССР. Мюнхэн, 1953 г.

П. Ковалів: Васіль Сімович. Украінська Вільна Акадэмія Наук. Вільнег, 1953 г.

Vaclav Pamicevič: Žamojdž i Litva. Roznuya krainy i narody. Tom I. Chicago 1953-54. 383 ба.

Jahrbücher fur Geschichte Osteuropas. Osteuropa — Institut München, 1954.

UKRAINE in foreign comments and descriptions from the VIth to XXth century. By Volodymyr Sichynsky. New York, 1953.

SECOND ANNUAL REPORT. March 1952 — 1953. The East European Fund, Inc. New York.

The Voice of Free Georgia. № 1-4. New York.

ВЫДАНЬІ БЕЛАРУСКАГА ІНСТИТУТУ НАВУКІ І МАСТАЦТВА

ЗАПІСЫ. Гадавік за 1952 г. (дзьве кніжкі)	\$ 2.00
ЗАПІСЫ. Гадавік за 1953 г. (дзьве кніжкі)	\$ 2.00
КОНАДНІ. Літаратурна-мастакі часапіс, 1954 г. № 1.	\$ 1.50
Мікола Куліковіч: Беларуская музыка. Кароткі нарыс гісторыі беларускага музычнага мастацтва. Ню Ёрк 1953 г.	\$ 1.00

ВЫДАНЬІ БЕЛАРУСКАІ БІБЛІЯГРАФІЧНАІ СЛУЖБЫ

М. Панькоў: Паказынік беларускіх выданняў на чужынне за 1945-50 г. г. Беларуская Бібліяграфічная Служба. Ню Ёрк 1952 г.	\$ 0.50
--	---------

ВЫДАНЬІ АБ'ЯДНАНЬЯ БЕЛАРУСКІХ ЛЕКАРОЎ НА ЧУЖЫНЕ

Мэдыйчна думка. Часапіс Аб'яднаньня Беларускіх Лекароў на Чужынне. № 1 (1946), № 2 (1949), № 3 (1950)	\$ 2.00
Доктар Францішак Скарлына. Гравюра XVI ст. Паштоўка выдання Аб'яднаньня Беларускіх Лекароў на Чужынне	\$ 0.05
25 штук	\$ 1.00

ІНШЫЯ ВЫДАНЬІ

Бр. Тарашкевіч: Правапіс	\$ 0.50
П. Каваль: Беларусь у датах, ліках і фактах. Выданьне другое, папраўлене і допоўненае. Парыж 1953 г.	\$ 1.50
Рыгор Крушина: Лебедзь чорная. Паэзія	\$ 0.50
Музыка й чэрці: Беларуская народная казка.	\$ 0.30
Maksim Bahdanovič: Weissruthenische Heimat-Lyrik. Ins Deutsche übertragen von Eugen Freiherrn von Engelhart	\$ 0.20

Усе гэтыя кніжкі можна выпісваць праз сакратара Беларускага Інстытуту Навук і Мастацтва на адрыс:

Mrs. N. Kushel, 385 Alabama Ave.
Brooklyn 7, N. Y., U.S.A.

ПЕРАСЫЛКА БЯСПЛАТНА